

ԱՌՐԱՀԱՄ

ՄԱՍԻԿՈՆԷԻՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆ

ԵՒ ԻԻՐ

ԱՌ ՎԱԶԱԳԱՆ ԳՐԱԾ ԹՈՒՂԹՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ

Հ. ԲԱՐՍԵՂ Վ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ

ՊԻՏԵՆ ՄԻԹԱՐԱՑ

XXX+29p.

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Ս. ՂԱԶԱՐՈՒ

1899

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Հ. ԲԱՐՍԵՂ
2840

1908 թ. 1 հունիսին
Երևան-ից Երևանի և Երևանի
ժողովրդական համագործակցության
կոմիտեի և Երևանի

1908 թ. 1 հունիսին

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

ԱՄՍՏՐՈՅԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏԻ Մէջ եղած կրկին յայտարարու-
թեանց համեմատ՝ մինչդեռ կը սպասէինք Ա. Կարեերի՝ Մա-
րաբառ Կաթնայի մասին ըրածնոր գիւտի հրատարակութեամբ
տալիք վերջնական պատասխանելոյ մի, ահա յանկարծ առպա-
րէշ ելաւ Նորայր Բեւեռնիսցի, որ հաստատելով իւր լուս-
թեան հետ՝ նաեւ հայ Հերոդոտոսի թեր ու դէմ գրողներու
բանակը, իւր մէկ գրչի հարուածով ուղեց կորզել յաղթութեան
դափնեպսակը, իբրեւ այն թէ այլք դեռ բան մ'ըրած չըլլա-
յին։ Գուցէ շատեր տեսնելով նորա առած այս քայլը, յաջողու-
թիւնն իսկ կաշարեալ համարեցան։ Բայց որոնք գիտէին
քաջ, թէ Խորենացւոյ պատմագրութեան դէմ յարուցուած
խնդիրներն ինչպիսի՞ դժուարաւոր զագաթնակէտի՝ իբրեւ ան-
տեղիտալի ժայռի մը վրայ՝ եկած յանգած են այսօր, շնորհիւ
խոտապահանջ քննադատութեան, չէին տարակուսիր բնաւ՝
որ ուշ կամ շուտ մեր քննադատն իսկ պիտի ոտնակառէր
այդ ժայռին դիմաց։ Եւ յիշուի, Մշակի 191, 193, 195,
206, 216 և 217 թիւերուն մէջ փոյթ ընդ փոյթ հրատա-
րուած յօդուածներէն վերջ՝ կեցաւ նա, երբ հարկը կը ոտի-
պէր զինքը լուծել Խորենացւոյ պատմութեան Գ գրքի կի-
զլիսու հանգոյցը. այսինքն է՝ Ս. Մեսրոպայ ներքողն, որ նայն
է Սեդրեստրոսի վարոնց մէջ՝ այդ հայրապետին յատկապէս
ձօնուած ներքողին հետ, և Գալուստ Տէր-Մկրտչեանի և Գր.
Խալաթեանի կարծիքով է դարուստ կատարուած անոր հայկա-
կան թարգմանութենէն փոխ առնուած է։

Այսպիսի հաստատահիմն ժայռ մի փշրելու և դժուարեւանելի
կացութենէն ազատուելու համար երկու միջոցներ՝ հարկաւոր

1. Աս երկու կէտերը պաշտպանելու համար կան՝ ըստ իս՝ արտաքին
փաստեր, բայց առայժմ կը լռենք, մինչև որ Նորայր իւր վերջին խօսքն
ընէ։

էին Նորայրին. այսինքն՝ կամ դանել և ցոյց աւել ընդդէմ նախնից յիշեալ հասուածի յայն կամ առորի հետեւեալ ուրիշներ, յորմէ կարող եղած լինէր օգտուիլ Մովսէս՝ Ե դարում, և կամ ապացուցանել, ընդհակառակն, թէ այդ նորոգութիւնը ուրիշ անձանքի ձեռքէ մի ներմուծուած է Խորենացւոյ պատմագրութեան յիշեալ զիւոյն մէջ։ Սակայն Նորայր՝ իր ձեռին ունեցած փաստերով գտնար է որ յաջորդի յայտն։ Մշակի 193 թուոյն մէջ շօշափելով այդ ժայռը, նա կը յայտարարէր, թէ « Զայս պիտի ցուցանեմ յաջորդօքն »։ Ըսոյց որ յաջորդներուն մէջ մենք դեռ ուրիշ բան չտեսնենք՝ Ըսոյց եթէ անոր Մեծ և Փոքր Սոկրատներուն՝ Խորենացւոյ հետ եղած համեմատութիւններով զբաղելն։ Միայն այս էջերն զբեղի վերջը՝ ծանօթացանք Մշակի 237 թուին մէջ լոյս տեսած հասուածին հետ, ուր, — ինչպէս ենթադրած էինք, — Նորայր առանց վերոյիշեալ երկու միջոցներուն, և միայն Խորենացւոյ բառական ինչ ինչ տարբերութիւնէն կ'եզրակացնէ, թէ Ս. Խորենացի ունեցած է Սեղբետորոսի Վարուց յայն բնագիւ մի, և հաւանորէն զայն Թարգմանած իսկ. հետեւաբար՝ է դարում կատարուած հայ Թարգմանութիւնէն առած չէ։ Սակայն յետ այնչափ երկանց ծնած այդ փաստը Թեոփ խիտ քննադատից աչքին ոչինչ երեւի. քանի որ Նորայր ապացուցած չէ ուրիշ դրական փաստերով Ե դարու մէջ այդ յաւանորէն բնագրին և ոչ այլ անոր վրայէն Մովսէսի ձեռքով եղած հին Թարգմանութեան գոյութիւնը։ Մենք գէթ առաջին կէտը ամենահաւանական ցոյց տուած էինք, Սեղբետորոսի վարուց հրատարակութեան ներածութեան մէջ, և որոց մասին Նորայր լռած է իր ապառնային իսկ այն բառերը, զորս Նորայր Խորենացիէն հնարուած և անկէ Փոքր Սոկրատին անցած կ'ենթադրէ, մի երկուքը կը գտնուին Սեղբետորոսի վարուց մեզ ծանօթ լատիներէն հատուածի մի մէջ։ Փոքր Սոկրատի մէջ եղած ներքաշին՝ այլ բողոքովին տարբեր է Խորենացւոյ ընծայուածէն, ուստի այդ մասին խօսելն իսկ աւելորդ էր, ուր մնաց բերել զայն իբրեւ զօրեղ փաստ։

Ի վերայ այսոր ամենայնի պէտք է ըսել, որ Նորայր այդ յօդուածներում աւելի ընդարձակ պարագաներով նպաստեցող գէթ, որ Փոքր Սոկրատայ խմբագրողն եղած է իրօք բանաբաղ՝ ինչպէս խումբ մի ուրիշ հեղինակութեանց՝ այս.

1. Այս տեսակիտով նշանակելի են Մշակի 206, 216, 217 թիւեր, իսկ նախնիքներն յաճախ կրկնութիւններ են ծանօթ իրաց։

չէ՝ և Խորենացւոյ ուրիշ տեղերուն: Այս բանովս թերևս աւելի ցնցեց նա այսօր զկարիէր քան յառաջ. սակայն այդ բաշտափորը նոր չէ, այլ մեք իսկ բուրսովին իրմէ անկախ յղացած էինք յամին 1893, և այնու պաշտպանած զառաջնու-
թիւն Խորենացւոյ: Եթէ ն. Բիւզանդացւոյ յաջորդաբար խօսե-
լիքն ևս մինչև այսօր խօսածներուն և գրածներուն պէս միայն լեզուաբանական համեմատութիւններ պիտի պարու-
նակեն, թէև լինին դժբա նոր, սակայն և այնպէս պիտի կարենան լրօծել բոլոր այն պատմական, աշխարհագրական և ժամանակագրական դժուարութիւնները, զորս բարդեցին Գուգաշիկի և Կարիէր, և Խալաթեանց քան զչափն բազմացոյց վերջերս՝ որոմատութեամբ: Դարձեալ, քաջը Սոկրատով պիտի չլռածուի բնաւ Մեծ Սոկրատէն և Սեղբեատրուէն ձեռնար-
կուած ահագին դժուարութիւնն, որուն առջև Տէր Մովսի-
սեան և Մալխասեան իսկ ղեղեկեցան իրենց կարծեաց մէջ:

Դժուարութիւնը հարթելու տեղ՝ մի ուրիշ լեռ ևս իւր ձեռքով կը կանգնէ իւր դիմացը նորայր, պնդելով որ Մեծ Սոկրատայ և Սեղբեատրոսի վարուց Թարգմանութիւնք՝ քաջ-
րէն շատ վերջէ կատարուած լինին: Արդ, այսպէս ընդու-
նելով, ապա ուրիշ ի՞նչպէս մեկնել այն աւելի մեծ ծաւալ ու-
նեցող նմանութիւնները, զորս ունի Խորենացին առնց հետ,
ինչպէս ցոյց կու տան Մովսէս Վի ըրած համեմատութիւն-
քը. դիտելով մանաւանդ, որ սոցա Թարգմանիչներն՝ քաջը Սոկրատի խմբագրողին հակառակ՝ իրենց բնագրէն խոստրած և օտար բանաբաղութիւններ ըրած չեն, և թէ հայերէն Թարգ-
մանութեանց տօնըներ՝ յայն բնագրերն իսկ իրենց բառացի
նմանութիւններով կեցած են և կը խօսին բարձրաձայն:
Ասոր վերայ յաւելցնելու է և՛ այս պարագայս, որ նորայր
ինքնին ձեռն հաստատ և որոշ համազուն չունի, — և ոչ այլ

1 Տես Տեսութիւն Սեղբեատրոսի Գաղմութիւն, ապ. Ի Վենետիկ
1893, երես 19-1թ, և 15, 27, զոր զրած և ի պատրաստի ունէինք
այն տարուայ փետրուար ամսոյն մէջ. և նոյն տարուայ Բազմավիպի
Յուսիս, Յուլիս և Օգոստոս ամիսները, ուր բաց ի փոքր Սոկրատէն
յոյն բնագրին ևս համեմատած ենք Խորենացւոյ հետ, և մեր կարծիքն
որովի՞ յաւանդած հայտնակ Ա. Կարիէրի երթագրութեանց: Այս բանին
կիւն ծանօթ էր նորայր, բառ ինքեան փոխ չգուշեր հրապարակաւ,
թէ «*Այն ոչ մի արտաւայտ այս պարագային*». դի. այդու ո՞չ առաջնութիւն
կը վառակաթ և ոչ այլ պարծանք:

2 Տես Համդէս ամսօրեայ 1893, Սեպտեմբեր ամիս էջ 278, ուր
Յ. Գր. յաւելուածին մէջ այսպէս կը խօսի Լեդիսակին. «*Չէ ինչ անհր-*

ունեցածն ապացուցած է պատմական փաստերով, — Մեծ և Փոքր Սուրբաներու, այսպէս և Սեղբեւորոսներու հայկական թարգմանութեանց մասին. այսինքն թէ՛ անոնցմէ որոնք են արդեօք երիցազոյնք ժամանակաւ, Հեաեաբար, ի յառաջագոհե (a priori) մէջ բերուած փաստերն ի Փոքր Սուրբաներու անբաւական պիտի լինին ի ցրումն կարծեաց Խորենացւոյ ընդդիմախօսներուն, յորոց ոմանք այլ ընդ այլոյ բանիք յառաջագիմաց ամբողջ շեղեմն իսկ իրենց կողմն երազեցին երբեմն, մեղադրելով անոովոր պահանջով մի զՔաղմովեպը. թէ առինչ կը պաշապանէ զանպաշտպան ծերունին: Կը յառաջս — և մեզ հետ թերեւ շատեր, — որ առանց ընդերկար հեռի թափաւելու՝ շուտով ելնէր Նորայր իւր այդ շրջանակէն՝ Ընկացեալ նպատակին հասնելու համար: Իրաւ է, որ դժուար է շատ դժուար, այդու կատարեալ յաջողութիւն և յաջթանակ կանգնել, 1899ին մէջ, հակառակորդաց դէմ. զի Խորենացւոյ պայքարն 1900ին ուսմաներն ևս պիտի անցնի: Սակայն զիստութեամբ և համոզումով գրուած ինչպէս ամէն մի նոր քննադատութիւն, այսպէս և Տէր Ն. Բիւզանդացւոյն՝ իւր տարրամ կողմերով հանդերձ՝ ունի նմանապէս լաւ յատկութիւններ, վերակազմելու Խորենացւոյ խանգարուած բնագիւրջը՝, ուղղելու ընդդիմախօսից թիւր հակացողութիւններն և նոր զարկ մի տալու անոր՝ ընթանալ զէպ ի յաջողութիւն:

Իրեն հետ մեք իսկ վենեակոյ Մխիթարեանքովադ քաջըմբռնած ենք Խորենացւոյ լեզուին հետ՝ նոյնպէս անոր խորհրդական ոգին և ազատ ներշնչութիւնքը, որոնք միայն Եղարուստ ապ-

նարին զի Փոքր Սուրբան թարգմանեալ իցէ ի Փիլոնէ Տերակացւոյ մէջ գորու, որպէս կարծեն բազումք, այլ յամսն 674-676»:

1. Նորայրի այս մասին ըրած լսեցերն և տածած իղձերն յոյժ գովելի են, բայց և առ Մխիթարեանս ուղղուած զանգատանքն ո՛չ իրաւացի. զիսկով որ վառացս մասնեալարանի սակաւաթիւ և անկատար օրինակներով կարելի չէր յամին 1865 և 1841 հրատարակութիւններէն աւելի կատարեալ մ'ի լոյս ընծայել: Էջմիածնում միայն, ուր 20էն աւելի օրինակներ կան, նշաւ էր այնպիսի մի զորք կատարել: Գալուստ Տէր Մկրտչեան վերջերս նկատումս էր այդ բանին, բայց չգիտեմ, թէ ինչ եղան նորա ուսումնասիրութիւնքը: Աղքային պատմադրութեան այսպիսի մի մեծ և կարեւոր ծառայութիւն մատուցանելու համար «Էէթ» Նորայր ինքնին չէր կարող արդեօք տարի մի փութակով Ստոկհոլմէ՝ յէջմիածին անցընել: Թերեւս նիւթական միջոցները չնրեն Նորայրի ընել այսպիսի մի զո՛ւ. իսկ Մխիթարեանք ապա ուրեմն ինչու մեղադրուին՝ կրկին և կրկին անգամ ընելէն վերջ ըստ կարի:

ուղև և զորով մեկուսն յատուկ են՝ ամենայն պարագայիւք, և ոչ է Ե կամ Ը զարուն, երբ արարական սորկութիւնն ամեն ինչ այլ ինչ խորհել կու տայր և գրել: Բայց թէ այս ակն յայտ ի եղեւթութեանս աւարներ ինչպէս և ո՞ր անգուր ձեռքէն ներս պլուգած են և օտար պարագայներ, դեռ չենք գիտեր: Այժմ, կը լռենք և կ'երեք կենք, թէ Խորենացի պատմագրի այս անբաւարարելի ազդեցութիւնը մենք որչափ կը կարդանք՝ այնչափ աւելի կը զգանք, բայց չենք կրնար բացատրել և զգալի ընել այն սրտերուն, որոց վրայ կարծէք թէ Թանձր քող մի ձգուած է: Իսկ ընդդիմաբանք՝ դժբաղդաբար չգալով զայս, շատ իսկ և՛ գրեցին և խօսեցան զանուղղայս, իրենց քմահաճոյից և ներշնչմանց համաձայն, որոց մինչև ցայսօր գործած խառնախօսութիւնքն և խայտառակ զառածանքը եթէ Թուարկել ուղէինք, անշուշտ դատաւիտուած Խորենացիէն շատ աւելի բազմաթիւ են և իմաստակական: Այսպիսի քննադատութիւններու կեղծ ու պատիւր կողմերը ցոյց տալու և Խորենացւոյ իսկութիւնը վերայայտնելու անկողմնակալ նպատակաւ է որ Բաղմաշկեպը պաշտպանի զեր կատարեց և պիտի կատարէ՝ յաջ ու ձախ յարձակմանց դէմ, և ոչ եթէ կծու ազդասիրութեամբ կամ ջոկ պահպանողական դրութեան արքանեկելու համար, ինչպէս չարահճի ձկառններով ուղեցին հաւատացնել ոմանք՝ բազմաց:

Ուրախ ենք այսօր, որ Նորայրին հետ միաժամանակ Ստ. Մալխազեան ևս որեց իւր գրիչն և ոկոսու գրել Դաղբաշեանի հերքումը, որ զարմանալի հակադրութեամբ մի Ծ դառում ապրող Մ. Խորենացիէն բոլորովին տարբեր մէկը զնեղով հանգերձ իբր անծանօթ հեղինակ Հայոց պատմագրութեան, սակայն իւր բարկութեան նետերն ուղղեց դարձեալ յանձին Խորենոյ նաւիրական ծերոյն. և ալ նախատական խօսք չմնաց որ չթափէր նորա գլխոյն, որոնք յետոյ Նոր դարի մէջ ամբողջ էջ մի գրաւեցին, ճարտար հաւաքողի մի ձեռքով:

Վերսկսած է ուրեմն Խորենացւոյ խնդիրն. տեսնենք թէ յինչ պիտի յանդի: Ուստի մենք իսկ Տէր Նորայր Բիւզանդացւոյն նպատակու անկեղծ նպատակաւ է, և ոչ թէ ընդդիմաբանելու, որ կը գրենք ույն յօդուածը, նիւթ առնելով Աբրահամ Մամիկոնէից եպիսկոպոսին՝ առ Վաչագան արքայ Աղուանից գրած Թուղթը, զոր ոչ Նորայր — ըստ իւր իսկ խօսաւորութեան — քննած է, և ոչ ալ ոք ըստ արժանւոյն. բայց կը յիշէ իբրև մին՝ այնքան աղբերաց փոքր Սոկրատայ խմբագրութեան: Իսկ թէ ո՞րքան ոտոյզ է այս վարկածս,

և արչափ պիտի նպաստէ Խորենացւոյ դատին, այս քննութենէ յայտնի պիտի լինի:

Թուղթու, զոր Նոր Հայկ. բանաստեղծ յորենաշներէն սկսեալ ուրիշներ ևս ի մասոյ ճանչցած և յիշած են, իբրեւ վաւերական գործ Ե զարուժ ապրող Մամիկոնէից եղբակ-պոսին, հին զրչաբաց մէջ կը կրէ հետեւեալ խորագիրը՝ Պատմութիւն վասն ժողովոյն Եփեսոսի որ եղև ի ժամանակս Թեոդոսի փոքրո՝ վասն ամպարչտին Նեստորի, մերթ Աբրահամ Մամիկոնեանի անուամբ մակադրուած է և մերթ այլ առանց անուան հեղինակի: Սակայն այս խորագրին ներքեւ կը պարունակուի ուրիշ զրուած մ'եւ, այն է՝ գովասանութիւն Թէոդոսի Թագաւորին, որ իւր նախորդ մասին հետ խիստ քիչ կամ բոտ ինքեան բնաւ յարմարութիւն չունի: Տեղեւորական ժողովոց Պատմութեան հեղինակն՝ Հ. Գ. Յոգե-նեան առաջին մասը միայն արտատպած է, վերջնոյն վերայ բնաւ խօսք չ'ըներ: Նոյն կերպով յիշած է վերջերս և Հ. Յ. Տաշեան 3, որ յայտնի նշան է, թէ ինքն իսկ հանգոյն առաջնոյն վերջին մասին կատարմամբ նոր բան մի անդրադարձած չէ: Իսկ Նորայր Բիւզանդացի՝ Նոր Հայկազեանէն միայն սակի հա-տուածներ կը ճանչնայ: Եւ սակայն Սոկրատայ Թարգմանու-թեան և Խորենացւոյ նկատմամբ ամենէն աւելի նորութիւն ընծայող և շահագրգռի մասն այս է. վասն զի բաղդաստու-թեամբ ակներեւ տեսնեք, որ սա ամբողջապէս Փոքր կոչուած Սոկրատայ Թարգմանութեան հետ նոյն է, բայց այնպիսի նշանաւոր տարբերութիւններով, որոնք բարեբաղդաբար նոյն ութնէն աւելի մի ուրիշ աւագ կարեւորութիւն ունեցող եղե-լութեան ևս առհաւատչեայ են. այսինքն թէ, կամ Փոքր Սոկրատն այժմեանէն տարբեր հանգամանաց մէջ կը զբ-նուէր երբեմն, և կամ Աբրահամ՝ Սոկրատէն օգտուած ժամա-նակ՝ ձեռք խառնած է հատուածին մէջ: Գուցէ ոմանք առանց լաւ ուշ զննելու. այս կէտերու, նա մանաւանդ ի նկատի առ-նելով մի միայն Փոքր Սոկրատի հետ ունեցած նմանութիւնը, ըսեն թէ իրաւամբ ուրեմն կը կարծէր Նորայր, որ Սոկրատայ խմբագրողն Աբրահամու այդ Թղթէն գողցած է Թէոդոսի ընդարձակ գովասանութիւնը: Սակայն ես այլ պիտի ըսեմ

1. Օրինակ իմն, ԺԴ զարուժ գրուած մեր Թիւ 4413 զրչագրին (Բ ճաւ-ընտրի) մէջ. այսպէս է, և առանց Թէոդոսի գովասանութեան:

2. Տպեալ ի Վ. Իննա 1847, էջ 215-220:

3. Տես Մայր ցուց. հայկ. Զեռագրաց, Վ. Իննա 1895, էջ 1051-2:

այսպէս չեմք տեսնում, որ քննադատութիւնն յառաջ վարեմ:

Արդ, նախ քան յառաջ Մշոյ Ս. Առաքելոց վանքի մեծ ճառընտրին մէջ՝ այս թուղթն ոչ միայն բողոքովին մի ուրիշ անձի, այն է ֆիլոքսենոսի նարեզայ եպիսկոպոսի անուամբ մակագրուած է¹, այլ և իբր թէ ուղղեալ է առ Կոմիտաս Կոթողեկոսն Հայոց, և աարբեր հանգամանք ունի. այսինքն է, վերջնայն ներկայացուցած ընծայական յառաջաբանը՝ գլխովին կը պակսի: Աբրահամու մակագրուածին մէջ, վերջաւորութիւնն այլ բողոքովին կը տարբերի:

Պատուելի Չամուրեհեանի², Հ. Գ. Ջարբահանլեանին³ և Հ. Բ. Տաշեանին⁴ ևս ծանօթ են այս պարագայք: Հեղինակացո առաջնայն հրատարակութիւնը չունէի ի ձեռին, նորա կարծիքն իմանալու համար. բայց երկրորդի կարծիքով՝ Աբրահամու թղթի նախկին աղբւրն է ֆիլոքսենոս, կամ լաւ ևս աւոր ասորի բնագիրն. որովհետեւ Առաքելոց վանքի ճառընտրէն ընդօրինակուած գրչագիրն ֆիլոքսենոսի անունը կը կրէր՝ յառաջաբանով:

Ջարմանալի հանելուկ մ'է իրացնէ, թէ ԺԳ գարում գրուած երկու նշանման և պատկանելի ճառընտրներ⁵, որոնք ի հարկէ աւելի հին օրինակէ մի կամ տարբեր օրինակներէ գաղափարուած են, ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ մի և նոյն թուղթը ոչ միայն իրարմէ տարբեր անձանց անուամբ կը մակագրեն, այլ և գլխովին այլազան պարագաներով: Եւ առկայն կատարեալ իրողութիւն մ'է այս. և այդ թղթին և անկէ հանելիք հետեւութեան կարեւորութիւնն՝ ըստ ին՝ նորա բուն հեղինակը որոշելուն մէջ կայացած է: Գծուարին կնճիռ մ'է անտարակոյտ, բայց մենք հետեւեալ հարցերով՝ իբրեւ սենեկօք՝ պիտի ջանանք լուծել զայն: Ա. Ո՞վ էր Աբրահամ Մամիկանէից եպիսկոպոսն, ի՞նչ ժամանակի մէջ ապրած ու

1. Այսպէս. Երամբելոյմ ֆիլոքսիմոսի նաքովկայ սրբոյ Խպիսկոպոսի՝ պատմառ հաւատոյ վասմ պատմութիւնամ տիեզերական և ըմդհամուր սուրբ ժողովոյմ Եփեսոսի և վասմ ամօրէմ հայհոյութիւնամ Նեստորի, ի խմղոյ Տիւառն զոմիտասայ չայոց կաթողիկոսի:

2. Կ. Պոլիս 1855, էջ 9-27:

3. Պատմ. հայկ. հիմ ղպր., Վենետիկ 1886, էջ 389:

4. Մայր ցուցակ, էջ 30 և 1460:

5. Որոց առաջինն, այն է՝ Առաքելոց վանքինը, գրուած է յամի Տեառն 1206: Իսկ մեր մասեմագրանի ճառընտիրը (ԺԳ) գրուած է յամին 1269:

գրած, և ո՛վ է երբ անկէ տեղեկութիւններ ուզող Վաչագանի Բ. Ո՛վ էր ֆիւթբոլիստ, և կարող էր արդեօք Թուշթ գիտա կոմիտաս:

Որքան մեղ յայտնի է, Հայոց հին պատմագրաց քով Հաւ Աբրահամ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի մասին ոչ միայն ժամանակագրական որոշ տեղեկութիւններ, այլ և ոչ յիշատակութիւն: Թովմաս Արծրունի՝ միայն կը յիշատակէ զնա լծորդելով Վառակ Արծրունեաց իշխանի և իւր Տաճատ Գոտեր կամ Գոտարզ եղբարց ի Բիւզանդիոն կղած ժամանակ հանդիպած արարուածի մի հետ. այսինքն է, իւր Թէ Քաղիկ զոնի ժողովէն տարիներ վերջ, երբ Մարկիանոս կայսր կ'ուռնարկէ առնց, որ ընդունին այդ ժողովի իրեւ տեղեկական և ուղղափառական, նոքա կը դիմեն գրով « առ Աբրահամ Մամիկոնէից եպիսկոպոսն, որ էր աջակերտ Ս. Սահակայ », և կը ծանուցանեն իրեն՝ կայսեր կամքը. և իւր Թէ պատասխան մ'իսկ կ'ընդունին Աբրահամէն, չհաւանել կամոց կայսեր: Արդ, դիտելով որ Մարկիանոս յամին 457 կնքած է իւր մահկանացուն, թողլով իրեն յաջորդ, յ7 Փետրուարի, զԼեւոն Ա. կը հետեւի որ մեր պատմագրի տուած տեղեկութեան համաձայն՝ Աբրահամ յամին 452-457 արդէն եպիսկոպոս էր: Սակայն, ըստ ին այսպիսի մի աւանդութիւն հետք է ի հշմարտութենէ, և իւրեւ հակապատմական զառանցանք՝ արծառնի է դառուելու այն տգէտ գրականերու անհիմն բանդազու. Հանաց կարգին մէջ, որոնք յանուն Խորենացոյ, Գաւթի Ան. յաղթի և ուրիշ Թարգմանիչներու ևս հնարեցին կեղծ վիճաբանութիւններ, որոնք այսօր մեղ ծաղու և կարեկցութեան միայն առարկայ են, և ոչ այլ ինչ: Եւ յերաւի, Ղ. Փարդեցիէն 2 դիտենք, որ Տաճատ Արծրունի էր մին ի կապելոց նախարարաց, որոնք Պերսի թագաւորութեան վեցերորդ տարին, այսինքն է՝ յամին 463՝ հաղիւ ուրեմն վերադարձան ի Հայո, և հոն խաղաղութեամբ վախճանեցան « ի դիրս հարց իւրեանց »: Նոյն իսկ եթէ պահ մի ենթադրենք, թէ յամին 450 Հայոց կողմէն առ Թէոդոս զրկուած դեռպանակաւ անձնախմբին մէջ լինէին Արծրունեաց յիշեալ իշխանները, սակայն և այսպէս կայսր - և այն իսկ Մարկիանոս կայսր - կողմանէ Քաղիկեզոնի ժողովի և որոշման մասին ենթադրուած առաջարկութիւնն անտեղի է. վառն գի այդ ժամանակ դեռ ոչ ժողով՝ պումարուած էր

1. Պատմութիւն առ. ի Կ. Պոլիս 1852, էջ 90:

2. Պատմ. առ. ի Վիեննայի 1874, Գալ. Բ. գլ. ԽԷ, էջ 256:

«... այլ որոշողութիւն մեղած: Դարձեալ, ըստ Եղիշէի Ղազարայ՝ յամին 480, ի վաղարշապատ գումարուած ժողովին: 2 յիշուած Մամիկոնէից կամ Տարօնոյ եպիսկոպոսն՝ է Տէր Սահակ »: և ոչ թէ Աբրահամ, որ և ոչ իսկ ծնած էր երեւ: Ուրեմն Թովմատ Արծրունւոյ երազածը կամ Աբրահամ խոստովանողն կարէր լինել, որ յետ դարձին ի Հայո՝ շնունեաց եպիսկոպոս եղած կ'աւանդուի, և կամ վեցերորդ արու յեղաշրջեալ մի ուրիշ դէպք:

Աղուանից պատմըջին՝ Մ. Կաղանկատուացւոյ քով կը գրուենք մենք, առաջին անգամ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի մի Եղիշակցութիւնը¹, նոցա պատանի Թազաւորին Վաչագանայ հետ, կենդանեաց և նշնեցեալներու փոխադարձ օգնականութեան մասին: Դա մի հիմնաւոր կռուան է, որուն աւելի վըտահաւթեամբ կարելի է յենուել: Իրաւ է, որ այս երկու անձնաւորութեանց իրարու հետ ունեցած այսպիսի մի վերաբերութեան ժամանակն և պարագաներն անորոշ թողուած են պատմագրին քով, սակայն Վաչագանայ մասին աւանդուած ինչ ինչ դէպքերէն, — որոնք նման են մերոյս Վահանայ Մամիկոնեանի ժամանակ հանդիպած դիպաց հետ, և քաջ կը զուգընթանան, — կարող ենք որոշել մերձաւորապէս յիշեալ վերաբերութեան ժամանակի անորոշութիւնքը: Արդ, Մ. Կաղանկատուացւոյ 2 հետ՝ Սէբէոս և Սա. Առողիկ իսկ կը ծանուցանեն յայտնապէս, թէ Պերոզի Թազաւորութեան վերջին տարիներում Աղուանից Թազակալ իշխանը՝ մանուկն Վաչագան էր ի պահեստի, զրկուած իւր արքայական և կրօնական հայրենի ժառանգութենէն, մինչև որ մեռաւ Պերոզ՝ պարտեալ ի Հեփթաղաց: Վաղաշու գահակալութեան տարին և անոր հրամանաւր Թազաւորեցունցին Աղուանք զՎաչագան Գ, — որ և յետոյ կոչուեցաւ քարեպոստ, — ընդհատուած գահուն վրայ: Իսկ որովհետեւ Վաղաշու գահակալութիւնն եղած է ըստ գահականաց 22 Յուլ. յամին 484. ապա ուրեմն նոյն կամ յաջորդ տարին գահակալած է Աղուանից Թազաւորը Վաչագան:

Այս թուականէն սկսեալ կը պատմէ Մ. Կաղանկատուացի, յաջորդ զըստներում, բարեպաշտ Թազաւորին եկեղե-

1. Որուն խորագրին է. Երանիւոյն Աբրահամու Մամիկոնէից եպիսկոպոսի առ զՎաչագամ Աղուանից արքայ թուղթ սակս 008 հ. ցիլոց: « Մեա դէր, ո՞վ սիրելի » և այլն, որ մեր ԺԳ Հաղորդարի մէջ դեռ տեղւած է անմիջապէս զինի խնդրոյ նիւթ եղող Թղթոյն. այսինքն է, Գատմութիւն Եփեսոսի սուրբ Ժողովոյն, և այլն:

2. Պատմ. Աղ. հտ. Ա. Գ. ԺԷ:

ցական և քաղաքական բարենորոգութիւններն¹, և բարձրաստիճան եկեղեցականաց հետ ունեցած վերաբերութիւններն, որք կը հասնին մինչև ցաֆ 489: Այս միջոցին կը զնէ Աբրահամ Մամիկոնէից եղբիւկապոսին՝ առ նա զբաժնուի, ննջեցելոց մասին, զոր ի վերանդր յիշեցինք, Մամիկոն Գարահնջոյ գերանական երեցուն ուղղեալ հարցաւորաւ խառնէքը՝ Քրիստոսի անօրինականաց նկատմամբ, և Ս. Գր. Լուսաւորչի, Հռիփսիմայ և Գալիսնեայ նշխարաց պատմութիւնը. որոց համար կ'ըսէ, թէ Հայոց կաթողիկոսն Յովնանեան² յղած էր առ Վաչագան՝ յիշեալ Մամիկոն երբ.

1. Սյւն բարեկարգութեանց մէն է և յամին 488- 489 Շուգեւորացի կաթողիկոսի նախագահութեամբ յԱղուէն զուստրուած ժողովն, որան պաշտօնական կանոններն ևս մէջ կը բերէ Մ. Կազանկատուայի, Ա. Կաթողիկոսի, Շ. Յ. Տաշեանի Յուլիանի մէջ, յէջ 1032 «Կանոնաց առ Վաշագան արքայ» յիշուած են, իբրու այն, թէ Աբրահամու կաթողիկոսութեան ըլլան առ նա, սակայն զգաւ Մամիկոնիները, եղիկոսիկոսութիւն ևն զորք չունին: Աբրահամու կանոնական զորութիւնն ըլլորովի տարբեր նա զամանց ունէր, որուն մէջ ընդարձակ նստուածն ևս ծանօթ է մեզ:

2. Անտարակտայա այս տեղ յիշուած Յուննէնս կաթողիկոսն՝ Ե Մանգու-
կունին: Եւ յերաւի, ապացոյց այս բանիս՝ ունիւք մէնք մի ուրիշ վա-
ւերական և ժամանակակից յիշատակարան մեր մասնեագարանի ԻՋ Ճառ-
քնարի մէջ, այսինքն է՝ Գիւտ Ողիարաց թագէտոսի և Մամուելի և
Խարայնի և Մսմղիստոյ կուսիմ, և այլն, որուն հեղինակն է զիւրա-
կոս Ռե հզնաւոր և աշակերտ Դաւթի միաբնակեցի: Սա՛ իբրեւ ակաա-
տեոս յեա պատմելոյ յիշեալ սրբոց նշխարաց զհաւք, ի ծնէ կուրիս վրայ
առաքաւած բռնկութիւնք, և ըսելո չայտարարի մէջ յարեաւեալ յամբ.
բաւար, կը գնէ ի վերջ կոյս զորութեան. «Եւ եղև (այս) ասուրաց ճգն-
գառք, զոր տեսածաւեսք և հնազգգաց Տեառն Յոնիամու չայոց կաթողի-
կոսի, և քայնառն և նախանձախնդիր աստուածային պատուիրանացն
վահանայ Մամիկոմնիմից Տեառն՝ չայոց մարգղանի և ապարազեաի,
որք եկին աշխարհախումբ բազմութեամբ», և այլն: Հ. ՄԱԶ. Զափեռն
(պատմ. Ա. հա. էջ 383), ասուամբ Վահանայ՝ Ամասունի իշխաններէն
մին հասկացնել ուզած է. սակայն Սա. Ասողիկն յակ՝ (Բ. Գ. Բ.) մեշ-
տակարանիս համաձայն՝ և որոշակի Վահան Մաթիկոնեան կը գրէ: Իսկ
որովհետեւ Մ. Կաղանկատուացի ևս այս ժամանակաշիջոցն է, որ կը
պատմէ Գրիգորիսն ճշխարաց զհաւք, ուրիշն Յովնանէս Ա. է. այն է Մոն-
գակունին, Մ. Կաղանկատուացւոյ քով յիշուածն, և ոչ թէ Յովնանէս
Բ. կաթողիկոսն, որ անկէ շատ վերջ է:

Ասով զերտաին կը հաստատուէր Մտեղակուհեայ զրայ գրած ՋՅՈՂԱԴԱՄԱՆԻԹԻՅԱՍ մէջ յայտնած մեր կարծիքը, թէ նա յամին 485 յաջորգած է Գեւորին, տնոր ճռին հրաժարականէն վերջ: Կ. Վ. (տես Այրարատ 1898, թիւ 6) սխալ հասկնալով մեր եղբայրականութեան միտքը, այլ ընդ այլոյ դէ-

ցաւ Զեռքով: Այս մասի ընտիր շարադրութենէն և լեզուէն իսկ կը տեսնուի, թէ հին յիշատակարաններէ հաւաքուած են մանրամասնութիւնք . ուստի եթէ հիշող ժամանակագրական կարգաւ եւս դասաւորած է դանձը Աշուանից պատմիչը, պիտի կարենանք ըստ ինքեան եզրակացնել Ա զրքի ին գլխաւ մէջ բերուած պատճենէն, թէ Աբրահամ 489ին արդէն եպիսկոպոս էր, և իբրեւ գիտնական եպիսկոպոսի յարաբերութիւն ունեցած է անոր հետ Վաշագան, իւր կրօնական ինչ ինչ տարակոյտները լուսաւորելու համար: Բայց ըստ իրեն՝ չէ կարելի իբրեւ պատմական ընդունել դէթ այս կէտը: այսինքն թէ Աբրահամ յամին 489 Մամիկոնէից եպիսկոպոս եղած լինի: Եւ ստուգիւ մեր այս կարծեաց ունինք այնպիսի որոշ և հաստատուն կուսաններ, որոնք Աշուանից պատմութիւնը հաւաքողէն աւելի հեղինակութիւն ունին: Արդ, նախ և յառաջ՝ մէ յամին 494, այն է Բաբգենի որով ի Վաղարշապատ Նեստորականաց դէմ դումարուած ժողովին, ոչ յամին 327 Ներսէս Բ կաթողիկոսի ժամանակ ի Գուրն դումարուած ժողովին և ոչ այլ այն ժողովէն վերջ դրուած Ներսիսի պաշտօնագրոց: մէջ, յիշուած է երբեք Աբրահամ ի շարս

տղութիւններ ըրած է Լեւոն Ա կայսեր զանակալութեան տարեթուոյն նկատմամբ, զոր իբր թէ մենք չգիտնալով 474ին դրած ըլլանք: Այսպիսի մի վերադէ Սեբեոսին (Ռ. Դպր.) ընծայելի է, որ այդ կայսեր առաջին տարին Պերդի զանակալութեան 25 տարւոյն հետ ևամեմատած է, զոր և մենք իսկութեամբ մէջ բերած ենք. սակայն մեր եզրակացութիւնն ըրած ենք այս վերջին տարեթուի համեմայն, որ յաւելացնելով Պերդի զանակալութեան տարւոյն, այն է 437-439ի վրայ, ինչպէս ունի Նեոլգեկէ, կ'ըլլայ 484 տարեթիւն:

1. Տես թղթոց գիրք՝ Բաբգենի կրկին խղիւրդ, «Ի Պարս ուղղափառ» խորագրէ. ներքե, որոց առաջինը վերջերս լոյս տեսաւ Արարատ ամսագրի, 1898ի Ժ թուոյն մէջ: Ուրախ ենք որ կ. վ. վերջապէս համոզուեցաւ այդու, որ Բաբգեն կաթողիկոսը Քաղկեդոնի ժողովոյն դէմ ըրած չէ Վաղարշապատու ազգային ժողով, և ոչ այլ զայն գաղափարած է ուղղակի: Ինքն իսկ լռելիայն և անուղղակի կերպով պիտի լռատապարտէր ըստ ինքեան, եթէ արգարտաբերութեամբ ըմբռնէր նաև այս պատմական չեմարտութիւն, որ Քաղկեդոնի 600 ժողովական Հաբըն, ոյալէն և Լեւոն ոչ երբեք զարդած են, հանգոյն Նեստորականաց, ի Գրիստոս բաժանաբար երկու ամօմ և երկուս դէմս, ինչպէս Հայաստանաց եկեղեցին այլ մի ըմութիւմ միացեալ յերկուց ըսած ժամանակ՝ Եւսեբիականաբար մի միայն առաւածայինը չի հասկնար:

Տես նոյն Գրքում նաև Ներսէս Բ կաթողիկոսի՝ Պատասխանի թղթոյն Ասորիաց ի Նիրսիսէ Հայոց Կաթողիկոսէ և ի Մերշապհոյ Մամի-

եղիականաց, այլ Ներշնայան կը յիշուի միշտ, իբրեւ յա-
մանականից եղիականաց Տարօնայ կամ Մամիկոնէից:

Այս բացատրական փաստէն զատ՝ կան նոյնպէս այնպիսի
դրական փաստեր, որ ալ ամէն տարակոյտ կը փարատեն ի
իբրեւ աւելջեան լուսով կը գծեն մեղ Աբրահամ Մամիկոնեւ-
նի եղիականացութեան հիշող սահմանը. այսինքն են՝ Յովնա
ճեւ Բ կաթողիկոսի՝ առ Աբառ Աղուանից կաթողիկոս և ա-
վրթանէն Սիւնեաց եղիականն և իշխանն Միհր-Արապի
դրուած երկու պաշտօնական թղթերն¹, որոնք հաւանորէն
միեւնոյն ժամանակ և միեւնոյն պարագայի մէջ դրուած են
այսինքն է՝ Նոստարականաց և մեղնէից աղանդին գէշմ, որ
կը հարակէին ընդարձակաբար Աղուանից և Հայոց արեւե-
լեան հետաւոր սահմաններուն վերայ: Այս երկու պաշտօն-
աւոր մէջ իսկ չարս ստորագրողաց և անմիջապէս զէնի կ-
թողիկոսին կը կարգանք՝ « Աբրահամ Տարօնայ և Մամիկոնէի
եղիականոսի » արձանագրութիւնը: Թղթաց հին և վաւերա-
կան լինելն՝ առանց տարակուսի եւ - թէպէտեւ աղէտ զոչ-
մի յետոյ Քաղկեդոնի ժողովի և Լեւոնի մարտնչութեան
մ'ալ ներմուծած կ'երեւի հոն: Մ. Կաղանկատաւացւոյն թի-
ծանթ է թղթաց առաջինը, զոր մէջ բերած է հաւատարմու-
թեամբ իւր պատմագրութեան Բ հտ. է զլիսոյն մէջ, որով և
մեր փառք կրկին կը զօրացնէ: Գծադրաբար թղթաց դու-
թեան տարեթիւը նշանակուած չէ, որ կարծել կու տայ, թէ
հայկ. թուականի հաստատութենէն յառաջ դրուած լինին
այսինքն է՝ 533-550 տարիներում: Թուականաց առաջինն
առնելով, - համաձայն Հ. Միք. Զամհեանի, - մերձաւոր-
պէս իբր տարեթիւ Յովհաննէն Բի կաթողիկոս ընտրութեան,
եւ հաւանական կը կարծեմ, որ զոքա դրուած ըլլան նոր-
կաթողիկոսութեան առաջին տարիներուն մէջ: Ուստի այս և
նախընթաց փաստերու վրայ հաստատուած՝ կծրող ենք այժմ
եղրականել, որ նոյն ժամանակամիջոցիւ և Յովհաննէն Բ

կոմէից եպիսկոպոսէ, և միւս. Ուխտ միաբանութեամբ Հայոց աշխար-
հիս ի ծնունդ ներսիսի Հայոց կաթողիկոսի և Մերձագիտոյ Մամի-
կոմէից եպիսկոպոսի, և այլն խորագրուած թղթեր:

1. Որք կը դառնան Ամասիան հին գրչապետ ընդօրինակուած մը
վանաց թղթոց գրքիմ մէջ:

2. Պատմ. Հայոց հտ. Բ. Աղիւստի կաթողիկոսաց, էջ 58-59: Իսկ
յամին 1880 թ. Վիեննայի հրատարակուած Ժամանակագրութիւն մէ-
ջ էջ 172, Յովհաննէն Բի կաթողիկոսութիւնը նշանակուած է 557-576ին,
որ չափազանց կ'երեւի ինչ:

Կաթողիկոսէն ձեռնադրուած է Աբրահամ՝ Մամիկոնէից և աղիակապոս, իբրեւ անմիջական յաջորդ ներշնչուող կամ ըստ յիշատակարանաց Մերշապհայ, Հեռեւաբար, նա չէր կրնար յամին 485-489, կամ ըստ Միւրթ. Այրիվանեցւոյ 500ին Վաչագանին իբրեւ եպիսկոպոս թաղթ դրած լինել. ուստի կամ այն է թէ նա իբրեւ աստիական երէց կամ վարդապետ թղթակցած է յամին 489 Վաչագանի հետ, և կամ Վաչագան ինքն ինքն՝ 535-538 տակաւին կենդանի ըլլալու էր¹:

Գալով Փիլոքսենոսի² (Philoxenos), որ ծանօթ է Յունաց և Ասորաց քսենադոս Մարտագեցի հին յորջորջմամբ, ըստ վիշապաթեան Սիմէոն Բէթ-Արշամացւոյ, ինչպէս նաեւ Յակոբիկեան անանուէն կենադրի մի, էր աղաւ պարսիկ — ասորի, և ծնած էր (հաւանութիւն Ե դարու վերջին կիսում) Սուրբ Գրիգորի Գոթր նահանգի Տառնայ ուանին մէջ: Ըստ բիւզանդական պատմագրաց ոմանց ըսածին՝ իբր թէ նա հեթանոս ծնողաց զաւակ էր, և Ձենոնի կայսերութեան 17րդ տարին, այն է՝ յամին 491, մկրտուելով, քրիստոնէայ եղած և ընտրած եկեղեցական վիճակը. սակայն այս բանս յոյժ տարակուսանք կը հպարտութի և անհիշէ: Այս ստոյգ է մի Փիլոքսենոս էր իւր ժամանակի այն նշանաւոր գրիչներէն մին, որոնք գրով և գործունէութեամբ հանգիստացան իբրեւ զօրանակ թշնամի նետարականութեան և պաշտպան միջնորդական պաշտպանութեան, ըստ մտաց կրկնի, և ամենամեծ ազդեցութիւն ունեցան արեւելքի վրայ. ի բովանդակ ընթացքս Ձենոն և Անտոնոս կայսերաց:

Յամի Տեառն 485, Ձենոն կայսեր հրամանով երբ Պետրոս Թափէն եպիսկոպոս ձեռնադրուած՝ յաջորդեց Հերապոլոսոյ կրկնապետին, մրցութեան առաջնութիւն արդէն բացուած էր Փիլոքսենոսի առջև: Անհաշտ թշնամի կանգնեցաւ նա, — զեւ չգիտցաւ թէ ինչ պատճառաւ, — Անտոնոսի սրբա-

1. Անուանական չէ որ Վաչագան մինչև այդ ժամանակ ապրած ըլլայ, վասն զի 485 երբ թագ կապեց նա, զեւ պատահի էր, և զուցէ տակի կրտսր քան զՎաչան Մամիկոնեան որ 526ին մեռած կը կարծուի:

2. Այսինքն է՝ յուն. Φιλόκος-Ξένος, որ է չիրապէր: Ըստ ոմանց իբր թէ մկրտութեան ժամանակ գրուած ըլլայ անոր այս անունս. բայց հաւանութիւն եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան ժամանակ և Պետրոս կնափեցիէն գրուած կը համարուի այն, և հաւասար է յունարենէ կազմուած սոսորդան անունս Ξεναγας, զոր է գործածէ նիկիեփոր (չէրք ԺԶ, Կ. ԻԵ):

կեաց եպիսկոպոսին Փլաբեանսի, Նախ յամին 499 և 306 Անաստաս կայսեր ձեռնառութեամբ կրկին ժողովակներ քրաւ ի Կ. Պոլիս, և յամին 512 դամարելով իւր կտառադի կուսակիցներն ի Սիդոն՝ աթուղնկէց ըրաւ բռնի զՓլաբեանս: Յամին 515 միաբանած իւր դաւանութեան անմիտարներէ Երեւութականաց զուգի Սեւերոսի հետ, դարձեալ յաջողեցաւ: Ասորիքի և Պաղեստինու եպիսկոպոսներու ժողովակ մայլ դամարել ի Տիւրոս, և դասապարտել Բաղկեդոնի ժողովք, և կրօնասէր Արեւելքը՝ արթեան և արիւնհեղութեան դաշա մի դարձոյց: Յուստիանոս Ա, յաջորդն Անաստասայ, տեսնելով Փիլիքոսենոսի և կուսակցաց ձեռքով յարուցած մեծ յուշ մունքը և անկէ յառաջ եկած արիւնհեղութիւնքը, յամին 518 աքսորեց զնա ի Փիլիպպոսպոլիս Թրակիոյ, ուր ապա յամին 522 մեռած կ'աւանդուի:

Եւագր, Թէոդոր, Թէոփանէս, Նիկեփոր և այլք՝ իբրեւ Մանիքեցի, Նեստորական, Երեւութական և Եւաթեան ամբաստանած են զՓիլիքոսէն. սակայն Աստեմանի և ուրիշ նոր ժամանակի դիտնականներ արդէն անոր դրած նամակնէ ընէ լաւ ապացուցած են, որ նա բաղմիցս կը դասադարձայր և նման հերետիկոսները, և ուղղափառութիւն կը վար. դապեալ: Հետեւաբար, ընդհանուր կարծիք է, թէ Փիլիքոսէնոս՝ պարզապէս իւր ախոյեանը Փլաբեանս պարտելու խորմանկ քաղաքագիտութեամբ միայն միացած լինի երբեմն այդ աղանդաւորաց հետ, և ոչ թէ դաւանակցութեամբ կամ ներքին համոզումով:

Ով կ'ուզէ Փիլիքոսենոսի կամ Քսենայոս Մարուգի եպիսկոպոսի վրայ աւելի ընդարձակ տեղեկութիւններ ունենալ, թող կարդայ Աստեմանեայ՝ Մատենադարան արեւելեան հարց հրմ. տական գրութեան և Բարոնիոս (Պատմ. աթեղ. ժողովոց) և Վլ. լեոնոս: Իսկ ես իմ խօսքս ամփոփելով հոս, պիտի եզրակացնեմ, թէ յամին 522 (ըստ ոմանց 520ին) արդէն վախճանուած Փիլիքոսենոս Մարուգեցին՝ բացարձակապէս չէր կարող յամին 612-624 ապրող Հայոց Կոմիտաս կաթողիկոսին հետ թղթակցել, թող թէ սորա խնդրանք գրել Եփեսոսի ժողովի պատմութիւնը, ինչպէս ուզած է տգիտաբար հաւատարմացնել մեզ Կալաթիկ Յովհաննու ձեռքով և Կիրակոս Խորվիրապետի կաթողիկոսին սրով Մշոյ Առաքելոց վանքի ձառքնարէն գաղափարուած թղթի նորահնար պատճէնն¹: Այս՝ հակաժամ:

3. Որ ինն օրեկակին մէջ չկար անշուշտ, կամ մեր մասնագետներ

նապատարական բանդադուշանք մ'է, որուն ձեռքով և բնէ նպատակաւ այլ յերկրուած համարինք: Այդպիսի մի Թուղթ, եթէ մինչև անգամ ապացուցուի որ Փիլոքսենոսին է, կամ յամին 499-506 և կամ 512-515ին գրուած ըլլալու է մի ուրիշ կաթողիկոսի, այն է՝ կամ առ Բաբգէն կամ առ Սահակ Բ, և կամ լաւ եւս առ Ներսէս Աշարակեցի:

Երբ եզրակացութեան ի նպատակ ունինք դեռ ուրիշ կռուաններ: Նախ որ կամեաւոր կաթողիկոս կարօտութիւն չունենա՞նք Փիլոքսենոսէ տեղեկութիւն խնդրել Եփեսոսի ժողովի մասին, և այն իսկ է դարձած, երբ ուրիշ խնդիրներ կը յաշուենին: Բ. Փիլոքսենի ընծայուած Թղթին մէջ՝ Գաղիկեոսի ժողովին և Ձգարում այնքան վիճաբանութեան նիւթ դարձած մի կամ երկու բնութեան խնդիրներու մասին խօսք մ'անգամ չկայ, մինչդեռ անոր՝ այլեւայլ անձանց դրած ուրիշ Թղթերն ծայրէ ծայր անոնցմով լի են: Յառաջաբանին մէջ կեղծ Փիլոքսենոսի խօսքերն ուղղուած են այնպիսի մէկուն, որ եկեղեցական պատմութենէ անտեղեակ էր: Ուրեմն այսպիսի հակառակամարտ պարագաներէ կարելի է հետեւցնել, թէ կամ այս Թուղթն՝ Փիլոքսենոսի հարազատ գործ չէ, և կամ անոր մի ուրիշ գրութեանն մասն, որ հեղինակի մահուանէն ետքը հաւանօրէն Թարգմանեացաւ ի հայ ըստբառ:

ԺԳ. Ճառքերի ունեցածին համաձայն ըլլալու էր՝ Յերուէ, այս բանին յօշոփելի ապացոյցը կու տայ մեզ մեր մասնադարանի ԻԶ Ճառքերին, որ ընդգրկեալուած է կարնայ անթուական, բայց բոլորդիւ ինչ Ճառքերէ մի, ուր Փիլոքսենոսի Թղթի պատճենն՝ յառաջաբանի առաջին տողով ի միասին՝ Աբրահամու մակագրուած է, այսպէս: «Երանելոյն Աբրահամու՝ ստորագրութիւն իրաց եղելոց եպիսկոպոսին Տարօնայ, որ առ Վաշական արքայ Աղուանից՝ վասն սուրբ ժողովոյն Եփեսոսի և լուծումն Նեստորի: Արդ այս ինչ է զոր Նեփերձեալ եմ պատմել, Նեստորիոսոսն եղեալ: Փիլոքսենոսի յառաջաբանն և վերջաբանն այլ բոլորովին կը պակսին հոս, որոնց, անաչտա խօսելով, կատկածել կու տան նոյն իսկ դիմամաք եղած փոփոխութեան մի վրայ:

1. Յերուէ, Թղթոց գրքի մէջ պահուած է մեզ այս կաթողիկոսին՝ առ Մեարապօլիտան կամերիչայ և անոր վերահակալ եպիսկոպոսներուն ուղղեալ մէկ Թուղթն, որուն մէջ բաց ի այն ժամանակ յուղուած խնդիրներէն՝ Եփեսոսի ժողովի մասին ևս, ինչպէս և Կիւրդի և Նեսասրի վրայ, բաւական ընդարձակ և ճիշդ տեղեկութիւններ ունի արդէն, և այլոց իսկ կը նադրդէ: ուրեմն պէտք չկար Փիլոքսենոսին դիմելու:

2. Այս բանին կարելի է իբրեւ կռուան առնուլ և՛ նաեւեալ տեղին, ուր յեա յիշելոյ կեղծ Փիլոքսենոսի Նեսասրի մուրթութիւնը, կը յաւելու այսպէս. « Բաղուս և այլ նայելութիւնս խօսեցաւ, զորս, յորժամ

Այժմ մի այլ դժուարութիւն կ'առարկուի ի հարկէ, և զայն եւս պէտք է հարթել ըստ կարելւոյն. այսինքն թէ՛ ընդունելով հանդերձ Աբրահամու թղթակցութեան գոյութիւնը Վաշազանի հետ, կարելի՞ է ըսել, որ նա ինչպէս թէոգոս կայ. սեր. գովասանական պատմութիւնը Սեդրատէն փոխ առած է կամ թարգմանած, այսպէս այլ Եփեսոսի ժողովի պատմութիւնը՝ Փիլոքսենոսի գրուածքէ մի, եթէ Փիլոքսենոս եղած է երբեք զրիչ սոյն պատմութեան:

Սոյն առարկութիւնը մէկ դէպքի մէջ միայն կարէ հիշու. և որ լինել, ըստ իս. այսինքն՝ եթէ վաղը ապացուցուի, որ այդ պատմութեան ասորի բնագիրը կայ՝ եղեր՝ Փիլոքսենոսի անուամբ: Դարձեալ, դիտելով որ Աբրահամ՝ Փիլոքսենոսէն վերջ իսկ աղբած է, ուստի՝ դէթ իւր նկատմամբ դժուարութիւն մի չկայ, որ ասորի եպիսկոպոսէն օգուտած ըլլայ:

Վարդան պատմիչը բիւզանդական կայսերաց հակիրճ ժամանակագրութիւնը կարգած ժամանակ, իւր յառուկ խառնախօսութեամբն յանկարծ խօսքը փոխայ առ Հայոց դրած թղթոյն վրայ կը դարձնէ, և կու ապ մեզ այս կցկաւար տեղեկութիւն ները. այսինքն թէ՛ Ներսէս Բ Աշտարակեցի կաթողիկոսի ժամանակ, Հայք՝ Արդիւյ Սասնեցւոյն թելագրութեամբ ըրած ըլլան Դունոյ Բ ժողովը, և թարգմանած Փիլոքսենոսի և Տի. Թէոֆան Կուրի գրուածքը: Յիշուի, փոսի՝ առ Զաքարիա կաթողիկոսն Հայոց դրած այդ Թուղթը, զոր ունիմք ի ձեռին

1. Փ. Կոնիքեր, յորմէ խնդրած էի տեղեկացնել ինձ, թէ արդեօք Փիլոքսենոսի ընծայուած թղթի բնագիրը կը գտնուի Բուսնէի Կրատար. Կութեան մէջ, կը գրէր վերջերս, որ այլեւ տեսնելով այդ Կրատար. Կութիւնը՝ Փիլոքսենոսի պղպեղի մի թղթի յիշատակութիւնն տեղած չկայ նոն:

2. Պատմ. աղ. Վենետիկոյ 1862, էջ 84:

3. Որ կը գտնուի մեր թիւ 230 գրչագրին մէջ (ընդօրինակուած յամին 1823 ձեռածի Պուրատցի Յովնանէն գիրք Տէր-Արատգետեանի, ի Նի. կոմեդիա գանուող ձեռագրէն), որ կը պարունակէր նոյնպէս Ն. Ենթ. Կուրոյ թղթերը: Վանաց Զ Հաւաքմամբ մէջ ևս կայ նոյն Թուղթը:

Այդ թղթին կ'արտագրեմ նոս միայն նոսնակալ կտորը. «Բայց ևս կառակութիւն ինչ մէջ զոյր վասն ժողովոյն, այլ ամենեւեան ընդունելի դժողովն՝ մինչև ի ժողովն Դունոյ, որ լինի ամբ ԶԴ, յերկրորդ ամաց Մարկիանոսի կայսեր՝ մինչև ցառան ամ Եւստակիոսի, և մինչև վեց ամ Ներսիսի կաթողիկոսութեան՝ որ յԱշտարակեաց էր, որ արքա զժողովն ի Դուսին ի Թագաւորելոյն Հայոց և Պարսից, և ի լոր և ի ասան ամին Խորովու Պարսից արքային, ի ձեռն Արդիւյի ասորոյ, որ եկեալ էր ի Սասնոյ, ի Սարաթթոյ վանիցն, և այլն ընդ նմա: Որք

Հայերէն Թարգմանութեամբ, ոչ միայն կը հաստատէ Վարդանայ աւանդան, այլ բարեբաղդաբար կը պարզէ և կը լրացնէ անոր կցկաուր անդեկութիւնները: Փաստ այդ թղթէն կ'իմանամք նախ, որ Ասորի Յակոբէկեանց զործակցութեամբ եղած Դուռնոյ ժողովն՝ հանդիպած է Պարսից Խոսրով արքայէց արքայի 14րդ¹, Յուստինիանոսի 10րդ և Ներս. Աշտարակեցւոյ կաթողիկոսութեան ճորտարին: Բ. Թէ Աբգիշոյի հետ եկած էին նաեւ ուրիշ Յակոբէկեան ասորիներ, իրենց եպիսկոպոսաց պաշտօնազուով, խնդրելու ի Ներսիսէ, որպէս զի ձեռնադրէ ՂԱբգիշոյ իրենց եպիսկոպոս և Մեարապոլիտ: Գ. Թէ Հայք՝ առաջին անգամ այդ ժողովով ընդունեցան ՂԴեռնոկոսոս, զՏիմոթէոս և զՓիլոքսենոս ի հաղորդութիւն, և հայերէն լեզուով Թարգմանեցին անոնց գրուածները. Թէ այդ Թարգմանեղք կը կոչուին յետին Թարգմանիւք, և թէ այդ Թարգմանութեանց մէջ շատ չարախօսութիւններ կային Քաղկեդոնի ժողովոյն դէմ, յորմէ վարակեցան և գրգռուեցան Հայք: Ահաւաստի մերայոց առաջին քայլն:

ձեռնագրեցան եպիսկոպոսուհք ի Ներսիսէ, և ընկալան զԴեռնոկոսոս, զՓիլոքսենոս (զՓիլոքսենոս հասկանալի է), եպիսկոպոս Նաբուք քաղաքի, զՏիմոթէոս Աղեքսանդրացին, որում կուզն կոչն: Որք (Հայք) զգրեան Թարգմանեցին ի Հայս, որք կոչին յետին Թարգմանիւք, որ ունի բազում չարախօսութիւն վասն ժողովոյն Քաղկեդոնի ի նոյն Թարգմանութեան:

Ստուգել. Աբգիշոյի և ընկերաց մասին փոսայ աւանդաները կը հաստատուին նոյն իսկ Ասորի քրեպիսկոպոսաց և վանաբոց առ Ներսէոյ յուզարկած մէկ թղթով, որ կը գտնուի ի Թղթոց գիրքս, խորագրւած. Թուղթ Ասորեաց ուղղափառաց ի Հայս, ինչպէս նաեւ Ներսիսի պատասխանական մէկ թղթով, ուր կը ծանուցուի Աբգիշոյ քանանայի՝ եպիսկոպոսանալն: Աբգիշոյ ինքնին եպիսկոպոսանալէն վերջ երեք ուրիշ թղթեր գրած է առ Ներսէոս, ուր կը յիշուին այս ամէն նոյն:

1. Փոսայ Թղթին մէջ նշանակուած այս տարիքիւս անյարմար է Դուռնոյ Բ ժողովին, գիտելով որ Խոսրով Անուշիրվան զահը ելած է յամի Տիւան 531: Սակայն այս սխալն յառաջ եկած է հայկական (նազդի պաշտօնադրէ մի, զոր ունեցած է իւր գիմաց փոս (կամ լաւ ևս անոր Թարգմանիւքն է զայդ ներմուծողն), այսինքն է Ներսէոս Բի օրով գրուած պաշտօնական Թղթէն ներշնչուած, որուն խորագրին է. Ուխտ միաբանութեամ աշխարհիս Հայոց՝ ի ձեռն Ներսիսի կաթողիկոսի, և այլն, ուր զի յի ամի Խոսրովաւ արքայէց արքայիս, և այլն, եղած կ'աւանդուի եկեղեցեականներէ և աշխարհականներէ համարմարուած այդ ժողովն:

Դիտելով որ Յուսիֆեանս Աբ ժառանգորդ տարին կը հա-
մապատասխանէ Պրիստոսի 527 թուականին, վասն զի նա զա-
հը եղած էր 518ին. ապա ուրեմն Փոսի և Վարդանայ այս բաց-
որոշ վկայութեան վրայ հաստատուած կարեմք եղբակցը-
նել, թէ ոչ միայն Գուհոյ Բ ժողովն մօտ այս թուին գումա-
րուած է, այլ նոյն իսկ Փիլոքսենոսի գրուածներն այդ ժա-
մանակ թարգմանուած են: Հաւանօրէն Աբրահամ Մամիկո-
նեան, իբրեւ աշակերտ թարգմանչաց և իբրեւ գիտնական
վարդապետ, ինքն եւս մասնակցած կարող է լինել այդ թարգ-
մանութեանց: Այս պարագայովս լաւ կը մեկնուի Աբրահամ
Մամիկոնեից եղբակցապոսի թղթի գաղտնիքն. այսինքն է՝ Փի-
լոքսենոսի հետ ունեցած նմանութիւնն և աննմանութիւն-
քը¹, զորս կարեմք թարգմանչիս՝ իւր թարգմանութենէն օ-
ժանդակուած լինելուն ուղղակի արդիւնք համարել, եթէ
յայտնուի երբէք տոսրի եղբակցապոսի այդ գրութեան տարա-
կան բնագիրը:

Եթէ այդ թուղթն 527էն քիչ ետքը գրուած է առ Վաչա-
գան, կը հետեւի որ Սոկրատն այդ թուականէն յառաջ արգէն
թարգմանուած և ծանօթացած ըլլայ Հայոց: Եւ չեմ ուզեր այս
տեղ կանգ առնուլ՝ ապացուցանելու համար, որ այդ թարգ-
մանութիւնն իսկ Աբրահամու ձեռքով կատարուած է անպատ-
հառ, թէպէտեւ ոճէն զատ ուրիշ կռուաններ եւս կան այդպէս
կարծելու: Այս, որչափ որ Աբրահամու ջով Եփեսոսի ժողո-
վի վերաբերեալ մասը ունի ոճոյ զգալի տարբերութիւն վեր-
ջին մասէն, սակայն այդ կարեմք ուղղակի արդիւնք համա-
րել տոսրի բնագրին, զոր լաւ հասկնալով Աբրահամ, տիրա-
բար կարող եղած է հայացնել. մինչդեռ վերջին մասի նկատ-
մամբ՝ դիտելու ենք, որ նա յունարէն չգիտնալովն՝ ստիպուած
էր Մեծ Սոկրատի հայկական թարգմանութեան վրայ յօրինել
իւր շարադրութիւնը, և հետեւաբար անոր ազդեցութեանն
ենթարկուիլ: Հանդերձ այսու պէտք է ըսել, թէ Աբրահամու
թղթի առաջին մասի մէջ իսկ կան յաճախ նման բառեր և
առացուածք, զորս կը գտնենք նաեւ Սոկրատի թարգմանու-
թեան մէջ:

Բայց, առնցմէ աւելի՝ ուրիշ երկու աւագ կարեւորութիւն

1. Այս աննմանութիւնքս միայն բառական տարբերութեանց մէջ չէ
որք երևան կու գան, այլ մանաւանդ ընդհանուր շարադրանութեանց յե-
տեւադրութեանց և ամբողջական բացատրութեանց, որոնք Աբրահամու
թղթին մէջ աւելի պարագաներ կը յայտնեն՝ նկատմամբ այն տեղին
և ժամանակին՝ առ որ գրուած է:

աւանցող կէտեր նկատեցինք մենք Արրահամու թղթին և Փոքր Սոկրատի յարաբերութեանց մէջ. Ա. զի Թէոդոսի դավառանութեան մէջ՝ Արրահամ իսկ հանգոյն Փոքր Սոկրատայ խմբագրին՝ ոտէպ ոտէպ խոտորելով Մեծէն, ընդարձակ յաւելածներ կ'ընէ, և յետոյ կը դառնայ և անկէ կ'առնու իւր թելը: Բ. Փոքր Սոկրատայ խմբագրին՝ Եփեսոսի ժողովի և Նեոտորի պատմութիւնն ըրած և Մեծ Սոկրատէն խոսորած ժամանակ՝ ինչ ինչ բաներ Արրահամու թղթին համաձայն կը պատմէ, — ինչպէս օրինակ իմն, Նեոտորի մուրրութեան յառաջըրուութիւնն և դատապարտութեան ինչ ինչ պարագաները: Արդ, առաջին կեանքն կը հետեւի, ըստ իս. Թէ նոյն ինքն Արրահամ եղած ըլլայ խմբագրող նաեւ Փոքր Սոկրատայ, և խմբագրած է զայն հայկ. հին Թարգմանութեան կամ Մեծ Սոկրատայ վրայ: Իսկ երկրորդ կեանքն կը հետեւի, Թէ Արրահամու թղթի առաջին մասն, այսինքն է՝ Եփեսոսի ժողովոյն և վասն Նեոտորի առ Վալապան գրածն, յառաջ եղած է քան Փոքր Սոկրատի խմբագրութիւնը, և կամ յետոյ միացած է Արրահամու թղթին հետ:

Յամենայն դէպս քմահաճոյ կ'երեւի ինձ այն կարծիքն, որով պնդեց Նորայր, Թէ Արրահամու թղթէն գողցած է Փոքր Սոկրատայ Թարգմանին, որուն վրայ լիբը, ագետ՝ և այլ ածականներ ֆալցած չէ որ չի թափէ: Այսպիսի մի կարծիքի անհաստատութիւնն ակներեւ պիտի լինի թղթոյս և Սոկրատայ համեմատութեամբն, ուր պիտի տեսնէ Բիւզանդացին, որ ընդհակառակն Արրահամու թղթի յիշեալ մասը՝ Սոկրատայ Թարգմանութեան վեցերորդ գարու կատարեալագոյն օրինակէ մ'առնուած է, որուն հեռքերը կը գտնենք նոյնպէս Սերիոսի², Ան. Շիրակացւոյ, Զուանչրի վրաց պատմութեան և

1. Մեր կարծիքով ընդհակառակն՝ նա ազէտ մէկը չէր, այլ ունէր բաւականաչափ գիտութիւն. և ասոր ազդեցոյց են այն բաղձաթիւ նեղիմակութիւններն, զորս կարող եղած է ոչ միայն ունենալ և ընթեռնուլ, այլ և իրեն իւրացնել՝ որուն լուով: Այսպիսի մի բան այնպիսի դարու մէջ՝ շատ բան ըսել է: Հեռահոգութիւնն՝ եթէ որ և է պարագայի մէջ նեղիմակի մի ազիտութեան փաստ առնուի, այն ժամանակ Նորայրի պաշտած խորհնային ամենէն մեծ ազէտն և խարդախողը պիտի համարուէր. և սակայն այդպէս չէ:

2. Պատմ. ի Հերակլ, ապ. Կ. Պոլսոյ՝ 1831, համեմատէ Բ. Դպ. էջ 35, Յուլիանոս Ուրացողի, Սոկրատայ պատմագրութեան և Լիկիոնի անտի կենդ իրոստիի մասին տուած տեղեկութիւնները. որոնք Փոքր Սոկրատին համաձայն են:

կայսերական գրոց մէջ. թէպէտեւ այդ օրինակք իսկ յաջորդ դարուց մէջ կրած են դարձեալ ինչ ինչ խանդարուածներ, ընդօրինակողաց ձեռքով: Եւ ըսածքս բաւական կռուան մէ, ըստ իս՝ վերոյիշեալ երեւոյթն. այսինքն է, նախ որ Աբրահամու թղթին մէջ իսկ Թէոդոսի զովասանութիւնը՝ Փռք Սոկրատի խմբագրին յատուկ ամենուրեք ի վար տրկած ունին համաձայն է, մանաւանդ այն տեղերն՝ ուր յայն բնագրէն կը խոստորի և յաւելուածներ կ'ընէ իւր կողմէն. մինչդեռ Աբրահամ, եթէ Մեծ Սոկրատէն անկախ և յունարենէ թարգմանած լինէր այդ զլուրը, տարբեր ո՛ւր և միանգամայն հաւատարմութիւն ցոյց տուած պիտի լինէր մեղ զեպ ի իւր բնագիրը: Երկրորդ, այս տեղ եւս, ինչպէս ընդհանուր կերպով Փռք Սոկրատի մէջ, կը տեսնուին յաճախ Մեծ Սոկրատին համաձայնող բառեր և բացատրութիւններ. իսկ ուր տակէ կը տարաձայնի, յայնէն եւս զլուրովն տարբեր բառեր և բացատրութիւններ կը դրոժածէ: Արդ, եթէ Աբրահամ երկու Սոկրատներէն իսկ յառաջ և անկախ եղած լինէր, այդ երեւոյթը բնաւ տեղի պիտի չունենար ըստ ինքեան: Ես ուրիշ աւթի կը թողում ընդարձակաբար քննել, թէ արդեօք Սոկրատը կարելի է որ Խորենացոյ պատմութիւնը զրուելէն յառաջ թարգմանուած ըլլար, և Մովսէս այլ այն թարգմանութիւնէն օգտուած, եթէ ընդհակառակն բոլորովին. իսկ այժմ զայս միայն կրնամ ըսել, որ վեցերորդ դարու առաջին քառորդին ծանօթ էր այն՝ նոյն իսկ Աբրահամու, եթէ սորն թուղթը վաւերական է ստուգել, և եթէ Թէոդոսի զովասանութիւնը՝ Սոկրատայ հայերէն թարգմանութիւնէն առնուած է, ինչպէս ես կարծեմ: Առանձին ուսումնասիրութեան կարօտ են, ուրեմն, այս նկատմամբ՝ նաեւ Փիլոն Տիրակացոյ է դրում ապրած և Սոկրատայ խմբագրութեան մէջ մասնաւոր դեր խաղացած լինելու խնդիրներն, ինչպէս նաեւ անոր Մեկենաս եղող Ներսէհի վերաբերեալ կեղակարծ յիշատակաբանք:

Գալով այս հարցիս, այսինքն թէ, Մեծ Սոկրատն եղած է արդեօք այն նախնեայ թարգմանութիւնը, թէ ընդհակառակն Փռքն, ինչպէս կը կարծէ Նորայր. կ'ըսենք որ զէթ Աբրահամու Մամիկոնէից եպիսկոպոսի թուղթն և Սեբեոսի ԲԳարութեան անանուն հեղինակը՝ վերջնոյս աւելի կը նպաստեն, իրենց բառացի նմանութիւններով: Բայց քանի որ այդ հեղինակութեանց հնութեան և վաւերականութեան մասին եղած երկրայութիւնքը չեա բոլորովին լուծուած չեն, և քանի

որ դոցա գործածած խմբագրութիւնն իսկ յայտնադէտ հնա-
գունի մի ակնյայտնի հեռքերը կը կրէ իւր վրայ, մենք
Ժըրբու անկողնակալ քննադատ չենք կարող բացարձակապէս
մին ընդունել և միւսը մերժել: Մեծ Սոկրատի հրատարա-
կութեան ազիւ և տարիով յառաջ արդէն իմ առանձին
կարծիքս յայտնած եմ Բազմաշխարհ մէջ. այժմ Աբրահամու
Թղթի քննութենէն վերջ իսկ բաւական պատճառներ չեմ
գտներ՝ հակառակ կարծիքն ընդունելու: Տեսնելով մանաւանդ
մէկ կողմէն Մեծ Սոկրատայ երկու եւեթ, և այն իսկ պա-
կասուս օրինակաց՝ չարաչար խանդարմունքը, իսկ միւս
կողմէն այլ՝ այդ Թարգմանութեան, — յունարանութեան թե-
րութիւններով հանդերձ, — յաճախ փոքրէն ունեցած հայ-
կական հին լեզուի և քերականական ձեւերու առաւելու-
թիւնքը, աւելի սորա կու տամ յառաջնութիւնը՝ քան փոք-
րին: Յերաւի, այս ամենամեծ զանազանութենէս զուրո՝ եր-
կուքին մէջ իբրեւ ընդհանուր մի բան տեսնուած բառերու և
սոսոցուածոց խորհրդաւոր նոյնութիւնն իսկ յայտնի նշան է,
թէ մին՝ միւսի վրայ կատարուած է:

Այս կէտս բացատրած կը համարի նորայր, ենթադրելով՝
որ Մեծ Սոկրատը՝ փոքրին հետեւողութեամբ յետոյ ուրեմն,
այն է՝ ի դարում Թարգմանուած ըլլայ: Այսպիսի մի փաստ
այն ժամանակ միայն կարեւորութիւն պիտի ունենար, եթէ
փոքրն եղած լինէր յոյն բնագրի վրայ հիմնուած՝ հաւա-
տարիմ Թարգմանութիւն մի. բայց քանի որ սա նոյն իսկ
նորայրի կարծեօք ուրիշ բան չէ, բայց եթէ անփաստահիշ
և քմահաճոյ հաւաքումն բազմապիսի հեղինակութեանց՝ լի
ժամանակագրական և հակապատմական յառաջերութեամբք,
չառ գծուար է, որ Մեծի Թարգմանիչն ասոր հետեւած ըլ-
լար և յոյն բնագրի դէմ բազմիցս մեղանշած ըլլար: Եւ
սակայն այս կատարեալ իրողութիւն մ'է, զոր ուրիշ անգամ
ցոյց տուած ենք, — նոյն իսկ յոյն բնագրի համեմատութիւն-
ներովն՝ երևուողէմեան օրինակի հետ, — Տէր-Մովսէսեանի մի
քանի գահազէծ ենթագրութեանց հակառակ: Փոքր Սոկրատայ
խմբագրութեան մէջ մէկէն աւելի յետնութեան յայտարար
նշաններ կան, որք կ'անցնին անդր քան զանդր յոյն պատմագրի
ժամանակը, և Զ դարէն իսկ վար կ'իջնեն, որով իրաւամբ
կարծել կու տայ մեզ, որ այդ դարէն վերջ իսկ նորանոր յա-
ւելուածներ և փոփոխութիւններ կրած ըլլայ, երկրորդ անգամ:
Ինչպէս ըսի, յողուածն չի ներեր ինձ մանրամասնութեանց
իջնել, բայց այս և հետեւեալ համառօտ դիտողութիւնքս

ԻԸ

իսկ՝ ըստ բաւականին կ'ապացուցանեն, թէ ստուգիւ փոքրն եղած է հետեւեղ Մեծ Սոկրատայ: Օրինակի աղաքաւ, նախ որ մեղսաւոր բանցի բացատրութիւնն (յէջ 742) որ Սոքրոյ Զատկի կանոնէն (տես ԳՁ Հարց) և Հանգստեան (ԳԿ Հարց) շարականներէն առնուած են: Բ. ընդարձակ Սեղբեսորութիւն Վարուց յառաջարանի մի մասն, որ աչքի զարնող կերպով փոքր Սոկրատի պատմութեան յառաջարանին մէջ ներմուծուած է. այսպէս նաեւ սորա վերջարանին մէջ՝ խմբագրին առ ներքին կտմարական ուղղեալ ուղերձն, որ Սոկրատի վերջաբանին հետ խառնուած և մէջ բերուած է՝ անյարմար և բանադատ կերպով: Գ. փոքր Սոկրատայ օրինակներէն ոմանց վերջ Գաղկեդոնի ժողովքին դէմ հաստուած մ'այլ կայ, Թէոքոսի և Անաստաս կայսերաց խառնափնդոր արարուածներով: Դ. փոքր Սոկրատայ խմբագրին՝ երբեք յոյն բնագիրն իւր առջեւ ունեցած և զործածած չերեւիր, որուն միայն հետեւեղ է Մեծին Թարգմանիչը՝ քայլ առ քայլ և բառ առ բառ, որուն համար և եղած է յունաբան: Ե. փոքր Սոկրատայ խմբագրին՝ նոյն կերպով օգտուած է Սեղբեսորութիւն ընդարձակ Վարքէն, ինչպէս Մեծ Սոկրատի պատմութիւնէն. մինչդեռ սորա, այսինքն՝ Մեծ Սոկրատի Թարգմանչին, բնաւ ծանօթ չերեւիր Սեղբեսորութիւն Վարքը, և կամ այն հակիրճ յիշատակութեամբ միայն, զոր ըրած է յոյն բնագիրն: Զ. փոքր Սոկրատայ խմբագրին յաճախ և կուրօրէն հետեւած է Մեծին նոյն իսկ զըջադրակոն աղաւաղութեանց և խառնարուած ձեւերուն, թէ ըլլայ շարաւանութեանց և թէ յատուկ անուանց մէջ, և սորա կրճատուած կէտերն՝ ինքն եւս կրճատեր է, մինչդեռ Մեծն ընդհակառակն միշտ յունին համաձայն կ'ընթանայ, բացառութիւնք խիստ քիչ են. և այս իսկ յայտնի նշան մ'է առաջնոյն յետնութեանը:

Մեր համառօտիւ մէջ բերած այս փաստերս՝ սոսկ ենթադրութիւններ չեն, այլ առանձնաբար Մեծ և փոքր Սոկրատան բնութեւ վրայ եղած լուրջ համեմատութեանց իբրեւ հաւաստի եղբակացութիւններ, որոց ստուգութեան վրայ նորայր ինքնին պիտի չտարակուսի անշուշտ, եթէ տառնց պաշարուել լու Մեծ Սոկրատի երուսողէմեան օրինակի կեղակարծ յիշատակարանի հեղինակութիւնէն, ինչպէս նաեւ իջմիածնուժ կատարուած ամենաղաւաղ հրատարակութիւնէն՝ ուշի ուշով իրարու հետ համեմատէ երկու Թարգմանութիւնները ընդ բնագրին: Մենք կարող էինք իբրեւ ընդհանուր ճշմարտութիւններ արտայայտած այդ կէտերէն իւրաքանչիւրին՝ բաղմամբի դա.

կան օրինակներ մէջ բերել. սակայն այսու մեր առաջադրեալ նիւթէն խոստրած պիտի լինէինք. ուստի ուրիշ պատեհի թողլով զայն, այժմ երկու բան միայն կ'ազնեք այս տեղ տկնե-
րեւ ընել համեմատութեանց ձեռքով. Ա. Թէ թնշդէն Փոքր Սոկրատէ՝ երբ Մեծէն բառ առ բառ հասուածներ կ'ընդօրինակէ, կը շեղի իւր սովորական սեննէ և լեզուէն, և, հանդոյն նմին յունարան կը դառնայ. իսկ ուր ընդհակառակն Մեծ Սոկրատէ սահմանէն և պատմողական կարգէն զարասւղած է, այնուհետեւ յունարանութեան հետք ինչ չի ցուցաներ բնաւ:
Բ. Թէ Մեծ Սոկրատէ՝ ընդհակառակն՝ Թէ ի մերձաւորութեան և Թէ Փոքրին հետ ունեցած հեռաւոր յարաբերութեանց մէջ միշտ նոյն սեննէ և նոյն լեզուն պահած է, և միեւնոյն յունարանութիւններն ի վար արկած: Առաջին կէտին օրինակ ըլլայ Ոսկերերանի վարքէն հետեւեալ հատուածն, յէջ 493:

Մ Ե Ծ Ս Ո Վ Բ .

Փ Ո Ք Բ . Ս Ո Վ Բ .

« Եւ վոյսն զի երեւելի էր այրոյ յորոց եթող ի բանից, և յորոց ի բազում զժնդակո զյանդիմանութիւն արար, արժանիս համարիմ ոչ լուել որ ըստ նմայն էին պատահեալքն. այլ որքան ժամանակի պատմութիւնս է վարկանելի՝ տեւել, եթէ ուստի էր, և կամ յորոց, և որքան եկն ի վերակացութիւն եպիսկոպոսութեան, և զիարդ դարձեալ որոշեցաւ, և որդէս յետ մահուանն պատուեցաւ առաւել քան ի կենդանութեան »:

« Եւ վասն զի երեւելի էր (և յերեւելեաց էր Յոհան կուչեցեալն ի հայրապետութիւն Կոստանդնուպոլսի) յորոց ե. թող ի բանից, և յորոց ի բազումս դժնդակս զյանդիմանութիւն արար, արժանիս համարիմ ոչ լուել, այլ տեւել որ ըստ նմայն էին պատահեալքն, ոչ որքան են, այլ որքան ժամանակն պատմութեանս է վարկանելի. երբ ուստի էր և կամ յորոց և որքան (յայտ յառաջադիմութիւն) եկն ի վերակացութիւն բազում եպիսկոպոսաց, և զիւրոք դարձեալ որոշեցաւ, և որպէս յետ մահուանն պատուեցաւ յաւեւ (յամենայն երկրի, և որքան նա փորձանս կրեաց ի մալուղաց և յապերասանից) »:

Դիտելու է որ նօտարգրուած բացատրութիւններն յատուկ չեն փոքր Սովրատայ Թարգմանչին, այլ Մեծին միայն. իսկ փակագծի մէջ առնուած առաջին և երկրորդ յաւելումներն՝ որ մի և նոյն իրի, այն է՝ եղիսկոպոսապետութեան, կրկնաբանութիւնք են, յայտնադէտ ցոյց կու տան, թէ փոքր Սովրատի խմբագիրն եղած է յարասող Մեծին. ուրիշ կերպ չէ կարող լինել:

Գնենք օրինակ մ'այլ նկատմամբ երգին երէց որբասացու թեանց, զոր Սովրատ՝ Յովհ. Ոսկերերանէն հաստատուած կ'աւանդէ ընդդէմ Արիանոսաց, երգել երէցս յաւուրն ի հրապարակամիջի. իսկ փոքր Սովրատի խմբագիրը՝ Մեծի օգնականն զուրո ելնելով իւր ժամանակի և եկեղեցւոյ օովութեան համեմատ այլակերպած է զայն և հայացուցած:

Մ Ե Մ Ս Ո Վ Ի .

Փ Ո Ք Ի Ս Ո Վ Ի .

Յէջ 323-25. « Արիանոսքն՝ որդէս առացաք՝ արտաքոյ քաղաքին զծողովան առնէին: Ապա իբրեւ իւրաքանչիւր շաբաթուցն տաւնք հաստնէին, ասեմ գորս յայնժամ շաբաթու և կիւրակէի, յորս հաւաքմունք ըստ եկեղեցեացն օովութեան լինէին, նոքա ներքօագոյն դրանց քաղաքին ի սրահան հաւաքեալք և աւրհնութիւնս ընդդիմաճայնս առ Արիանոսացն կարծիսն յարդարեալք ունէին կամաւ. և զայս ասէին ըստ յոյով մասին գիշերոյն: Իսկ յառաւաւտինսն զնոյնպիսիսն ընդդիմ ընդ մէջ քաղաքին ելանէին ընդ դրունսն, և ի տեղիս սուրանաւր ժողովէին՝ հասանէին: Վասն զի և հայհոյութիւնս և հակառակութիւնս ընդդէմ խորհաւազացն համադրութեանն ասելով ոչ

« Ի վերայ այսոցիկ աճեցոյց (Ոսկերերան) և բազում օրհներգութիւնս և աղօթս ի դէշերային փառաբանութեան՝ ըստ խորհրդածութեան ասելից. և կիւրակէի և շաբաթու, ըստ համադրութեան հաւատոյ ընդդէմ հերետիկէսացն, մանաւանդ Արիանոսաց, որ նախկին իսկ ունէին առնել ընդդէմ ուղղոց. զգիշերային օրհնութիւնս հնչեցուցանէին ի դուրս ի լսելիս բաղմաց, զի այնու կարասցեն սրտալ զղար. զամիտան զնոյն և յառաւօտս զհակառակօ համադոյ Երբոր. դութեան, որ մին քան զմին նուազ ասէին յօրհնութիւնսն: Հօր և Որդւոյ և Հօգւոյն Աբրայբարձր ձայնիւ:

դաջարեին. քանզի բազում ան-
գամ է այսպիսի աւրհնութիւն
ստէին . Ո՛ւր են ոյք ասեն զե-
րին մին զաւրութիւն:

Յայնժամ երկուցեալ Յով-
հաննու, զի մի ոք ի պարզա-
զունիցն յայսպիսի աւրհնու-
թեանց արտաքս քարշեցի յե-
կեղեցւոյն, ընդդէմ նոցա կար.
զէր զորս (զօրս) իւրոյ ժողովր-
դին, որպէս զի արդեաւք է նո-
քա ի գիշերինն աւրհնութիւնս
պարսպելով շիջուցեն զնոցա
զոր աս այս փոյթն, և հա-
տասուն զընտանիսն առ իւ-
րեանց հաւատ յարդարեացն,
և ոչ մուրեացին յԱրեանսացն:
Այդ գիտումն Յովհաննու լի-
նէր քաղցր, և խռովութեամբք
և վշտաւք զվախմանն ընկա-
լաւ: Քանզի իբրեւ պայծառա-
զոյնքս այսօքիկ համագոյու-
թեանն աւրհնութիւնք՝ ի գիշե-
րայինն աւրհնաբանութիւնս
յուցանէին . քանզի յարդա-
րեալ լինէին խաչք արծաթիք,
բերելով և լուցմունս ի մոմեայ
լահուց, թաղուհւոյն Եւդոք-
սեայ տունեալ՝ զոր յայտոսիկ
վենակն » (ϭ. δαπάνην = ծախս):

Յայնժամ երկուցեալ Յո-
հաննու, զի մի ոք այսպիսի
օրհնութեանց արտաքս քար-
շեցի յեկեղեցւոյն ի պարզա-
մտացն կամ ի դիւրահաւանիցն,
ընդդէմ նոցա կարգէր զօրս
փառաբանիչ ամենասուրբ Եր-
րորդութեան միւյ Աստուա-
ծութեան և փառաց և զօրու-
թեան, որպէս զի արդեաւք
է նոքա գիշերային օրհնու-
թեամբք օրհնեացն զԱստու-
ած, և շիջուցեն զնոցա հայ-
հոյսդ օրհնութիւնն, և զըն-
տանիս հաւատոյ պահեացն ի
մուրութենէ աղանդոյ ստոյգ
փառաբանութեամբն, որ ի Հայր
և յՈրդի և ի Հոգին Սուրբ:
Այն գիտումն էր բարի, և սոքով
արգելաւ: Քանզի պայծառա-
զոյն սրբառացութեանն համա-
գոյ Երրորդութեան ի գիշերա-
յինն լսելոյ օրհնութիւնս, յար-
դարեալ խաչիւք և անուշա-
հատ խնկովք մոմեղինովք և
ջահիւք շրջելով ընդ քաղաքն
օրհնէին զԱստուած, և զա-
մենեցուն լսողացն միտս շար-
ժէին ի բարեբանութիւն ամե-
նասուրբ Երրորդութեան, և
ընդ առաւօտս սրբառացութիւն
Երրորդութեան՝ Որդւոյ ընծա-
յեցուցանէին, քաղցրաձայն եր-

զով Սուրբ Աստուած տեսելով
սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ
որ խաչեցար վասն մեր, ողբ.
մեա մեզս:

Այս համեմատութենէն ակներեւ կը տեսնուի նաեւ Մեծ
Սուրբաւայ սովորական ոճի և յունաբանութեան պահպանու-
մը, և փոքրին անկէ զգայի կերպով խոտորիլն. Բ. Փոքր Սու-
րաան իւր պատմածին իբրեւ հիմն ունի Մեծ Սուրբաւայ, ինչ-
պէս ցոյց կու տան աստ անդ բառացի նմանութիւններն:
Այս, սորա խմբագիրն հայերէնը միայն իւր դիմաց ունեց-
ել իբրեւ հնագոյն թարգմանութիւն, յայն բնագիրն անոր
բաղբիւրդին անծանօթ է, վասն զի նորա ասածներու մի մասն
հայերենի շարադրութեան վրայ յերկրուած է, ինչ մեծագոյն
մասն մ'ալ քամահանայ մեկնութիւններ են նորանոր յաղել-
ւածներով, հակառակ յայն բնագիրն, ինչպէս որ բաղբիւր-
դով առանձնաբար ստուգեցինք: Հակառակ կարծիքն՝ ինչ մեծ
զարմանք կը պատճառէ. վասն զի մեծ անտեղութիւն է, ըս-
տիս, ենթադրել որ Մեծ Սուրբաւայ թարգմանիլն՝ Փոքրին հե-
տեւելով, ի նմին ժամանակի կարող եղած լինի ցրտա աւան-
դածը, - Սոսր Սատուածի մասին, - զուրս թողուլ, և բաղ-
բիւրդին յայն բնագիրն համաձայնիլ. և այս իսկ է քարոս-
երբ այդ խնդիրն՝ իւր աղգային եկեղեցւոյ մէջ իբրեւ հաւա-
սայ դաւանութիւն նկատուած էր: Արդ, այսպիսի շօշափելի
փաստեր կը տեսնուին նաեւ հարիւրաւոր ուրիշ տեղերում. և
այս պատճառաւ է, որ ես կ'ընտրեմ հերքել Սուրբաւայ թարգ-
մանութեան ժամանակը գծող կեղականրծ յիշատակարանի
վաւերականութիւնը, քան թէ Մեծ Սուրբաւայ թարգմանու-
թեան հնութիւնը:

Ըսած եմ երբեմն, և այժմ նոյնը կը կրկնեմ, թէ Մեծ Սու-
րաւայ թարգմանութիւնն իւր դժուարահասկանալի յունա-
բանութեամբ հանդերձ՝ չէր այնպէս, որ ինչ է այսօր. նա
յոյժ այլանդակուած է զանազան պատճառներով, որոնք թէ.
պէտեւ բաղբիւրդին մեղհայանի չեն, սակայն և այնպէս յայտ-
նաբարող վիպայներ են նորա հնութեան: Արդեօք օր մի պիտի
զանուի՞ աւելի հին և աւելի կատարեալ օրինակ մի, որով
ապացուցուի մեր ենթադրութիւնը, ինչպէս Աբրահամ:

Թղթով լիովին կը հաստատուին այսօր փոքր Սոկրատի գրչա-
գիր օրինակներու ահագին խանգարմունքը: Դժուար է այս,
բայց և ամենահաւանական:

Ի դէպս, կարեւոր կը համարիմ ծանուցանել այն ուրա-
խալի անակնկալն, որ յօդուածս գրած ժամանակ ինչ հան-
դիպեցաւ: Վանացո գրչագրաց Յուցակն աչքէ անցընելով,
դիտեցի որ Սոկրատայ օրինակներէն միայն՝ համար կայ այս
անճիշտ, բայց բարեբաղդ դիտողութիւնս: Երբեք թէ, առա-
ջին էջը միայն՝ որ տարբեր գրչով գրուած է, կը համաձայնի
Ա օրինակին, իսկ մնացեալն ամբողջապէս անմասն է՝ ոչ
միայն ասոր, այլ և յայն բնագրին: Հետագործարար ուղեցի
եղելութիւնն իմանալ, և բաղադրելով Տէր Մովսիսեանի հրա-
տարակութեան հետ, տեսայ որ դա Մեծ Սոկրատն է եղեր,
որուն առաջին երեք զուգներն ինկած լինելով, անծանօթ
ձեռք մի փոքր Սոկրատի կցկտուր հատուածներով ուղած է
լրացնել: Զօրաղգարար օրինակն կրնէն աւելի պակասուոր
է. այսինքն է, Բ գրքի 17 գլխէն մինչեւ վերջը: Սակայն
բաղադրուոր է, որ կը լրացնէ էջմիածնի օրինակի պա-
կասը, և կ'ուղղէ ինչ ինչ թերութիւնները: Գրչագիրս բաղ-
ադրելով էջմիածնի և Նրուսաղեմի օրինակներուն հետ, տե-
սեմ որ առաջինս համաձայն կ'ընթանայ ընդհանրապէս,
բացառութիւնները սակաւ են: — Այս ընդհանուր երեւութէն
կարող եմ գործակացնել, որ գրչագիրս կամ ընդօրինակուած է
էջմիածնի օրինակից, բայց երբ ասորա Գ-Ձ զուգներն դեռ
ինկած չէին, և կամ լաւ եւս այն խմբին վերաբերեալ մի ու-
րիշ օրինակէ, որ համեմատութեամբ զերծ էր էջմիածնի օրի-
նակի ահագին սխալագրութիւններէն: Յամենայն դէպս, եթէ
մէկ կողմէն այս գրչագիրս ունեցած սակաւութիւ տարբե-
րութիւններն և ուղղագրութիւններն միացունին Նրուսաղեմեան
օրինակի ուղղագրութեանց հետ, և միւս կողմէն այլ որեւ-
որեք Տէր-Մովսիսեանի տպագրական խոշոր սխալներն և սխա-
լեալ ուղղագրութիւններն, Մեծ Սոկրատայ բնագիրն ըստ բա-
ւականին վերագրուած կ'ըլլայ: Այս բանս խոշորով ուրիշ
առթիւ մենք կը փափաքէինք, որ Սոկրատայ օրինակներ ստա-

1. Մատենադարանի ցուցակին նամակայ Բ օրինակն է այս, որ
կը կրէ 1006 թիւը: Զեռագիրս յիշատակ է խաչուհեան տարւոյ Յա-
րութեան ի նոր Զուլայէ, յամին 1799: Զեռագիրս նորագիր է, իւսե-
րիտի եկեղեցական տպագրութեան հետ կազմուած, որ միեւնոյն գրչով
գրուած է:

Արրաճատ

ցող դրամատիկներն, — ըլլայ հասարակաց, ըլլայ մասնական, — հասին բաղդատել զանոնք Էջմիածնում եղած հրատարակութեան հետ, որով թերեւս Մեծ Սոկրատայ ուրիշ և աւելի կաաարեալ օրինակներ եւս յայտնուին, որոնք պիտի կորենան մեծ լոյս ոգով թարգմանութեան հնութեան վրայ: Հին ձառնարկներու և Հաւաքմանց մէջ եւս կան անտարակոյս Մեծ Սոկրատէն հասուածներ: Եղա բաղդատութիւնք եւս մեծապէս նպաստամատոյց կարող են լինել անտարակոյս:

Կնիք բանիցս. մենք Մ. Խորենացւոյ պատմութեան մէջ մէկէն աւելի տեղեր կը գտնենք Սոկրատէն. այսինքն են՝ Արիստի մոլորութեան, Վրաց դարձի պատմութեան, Կոստանդինոսի և Կ. Պալսի հինաւուրց արարուածներուն, Սեղբեւարտի, Եփեսոսի ժողովոյն, Լիկիանոսի, Թէոդոսի և այլ բազում իրաց վերաբերեալ: Արդ, եթէ Սոկրատայ թարգմանութիւնն, ինչպէս ցոյց կու տայ Աբրահամ Մամիկոնէից և պիսկապոսի թուղթն, եղած է Ե դարու վերջին քառարդին, ապա ուրեմն կարելի է որ Մովսէս անկէ ուղղակի իսկ օգտուած ըլլայ, ինչպէս նաեւ Մեծ Սեղբեւարտի Վարուց թարգմանութենէ մի¹:

1. Ի վերջ քննադատութեան ինչպէս ծանուցած ենք Բազմապիպիւք. Թերթոյաց, սորա հետ Աբրահամու թուղթն ևս առանձին գրքովով կը հրատարակենք. նշանակելով ստորեւ լուսանցքի վրայ Փիլոքսենոսի թղթի, այսպէս նաեւ Սոկրատայ տարբերութիւնները, վառաց դրամատիկաց համառոտ. Էջմիածնին արդէն ծանօթ են:

Թ Ո Ւ Ղ Թ

ԱՐՐԱՀԱՄՈՒ ՄԱՄԻԿՈՆԵՒՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ԱՌ ՎԱՋԱԳԱՆ ԱՐԺԱՑ ԱՂՈՒԱՆԻՑ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԱՍՆ ԺՈՂՈՎՈՅՆ ԵՓԵՍՈՍԻ

ՈՐ ԵՂԵՒ Ի ԺԱՄԱՆԱԿՑ ԹԷՈԴՈՍԻ ՓՈԳՈՒ ՎԱՍՆ ԱՄԲԱՐՇԵՒՆ ՆԵՍՑՈՐԻ*

Թուղթս հրատարակում ժամանակ, կարելի էր դնել աւելի-
թեր առաջինում մաւ Փիլոքսենոսի բնագիրը. բայց որովհետեւ
սա՝ — քացի յառաջարամէն և վերջարամէն, — ըմդհամընապէս
նոյն է առաջնոյն հետ, այս պատճառաւ իսկ լաւ համարեցայ
միայն հրատարակել զայն, արտասպելով սոյն խորագրի մեր-
քս մախ Փիլոքսենոսի յառաջարամը, որ կը պակսի Աբրահամու
թղթին մէջ. իսկ մնացածին միայն տարբերութիւնները մշտնա-
կելի ստորեւ թղթոյն Աբրահամու՝ Փ մեծատառիւ, զամսագա-
մելու համար Աբրահամու թղթի միւս երկու օրինակաց, այս
ինքն եմ, է հաւաքման քանից մասնեաց և Բ ժառըմտրի տար-
բիրութիւններէն, որք պիտի մշտնակուվն է՝ և ԲԺ մեծատառիւք:

ՍՏՈՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ իրացս եղելոց՝ յորոց պահանջե-
ցեր յինէն, ո՛վ սիրելի եղբայր, և նախանձաւոր ուղղափա-
ռութեան հաւատոց, զի. ապրեացիս ի հաղորդութենէ ու-
րացողաց ճշմարիտ հաւատոյն. և որք անգիտանան, ծանի-
ցեն՝ որպէս թէ խորշեացին ի նոցանէ նմանապէս կորնչել
ըստ Պաւղոսի գրեցելոցն, թէ ո՛չ միայն որ գործիցենն,
այլ և որ կամակից լինին գործողաց, տացեն զնոյն վրէժս

* Փիլոքսենոսի վերնագիրն արդէն յիշած եմ ներածութեանս
մէջ. ուստի աւելորդ համարեցայ վերստին դնել հոս:

դատաստանի. քանզի որ ասեն զամբարշտութիւն և զեղծագործութիւն, նա և զամբարշտեալսն և զպղծագործսն թշնամի և ատելի համարեսցին. յիշելով զդաւթայն. Զատելիս քո, Տէր, ատեցի, և ի վերայ թշնամեաց քոց մաշեցայ:

Արդ, ինձ՝ պատմութիւն որ առաջի կայ անցանել բռնիւ, նախ Աստուծոյ ահագին սպառնալիք դատաստանին զործեցին յորդորումն, և զի մի պարտաւորեցայց թաղուցանել ի քումմէ սիրոյդ՝ ստուգապէս կամեցողէդ՝ ճանաչել զճմարտութիւն իրացդ: Երկրորդ անգամ՝ զի ոմանց պարտութիւն և լեզուաց յանդգնութիւն, որք ոչ երկնյն զլարն բարի ասելով, և ոչ զվայն ճանաչել, զխաւարն լոյս դնելով և զդառն՝ քաղցր, զի ըմբռնեսցին յանհրաժեշտ պատուհասէն՝ յԱստուծոյ բարկութենէն: Երրորդ անգամ՝ զի որ յիմարաբարն ռոնեն պատասխանի՝ թէ յառաջ ժամանակաւ, և անգիտանամք զգործեցեալն, միանգամայն և զգործողն, վասն այնորիկ անպարտ եմք ի մեղաց, թէպէտ և հաղորդիմք յանդիմանեալ կշտամբիցն. և ծանիցեն զկորուստ անձանց՝ յայնպիսի ընդունայնաբան պատասխանոյն: Եւ ինձ առ այսպիսիք ոչինչ չեմ տարադիւտ ինդիրք ցուցման. քանզի բաւական են լոկ միայն ամբարշտական գործոց եղելոց պատմութիւնք, իւրաքանչիւր ումեք առաջի կացուցանել զգիտութիւն ճմարտութեան, յորում եթէ սուղ ինչ ճանաչել զաստուածապաշտութեանն, և զլերմութիւն նուազ գիտութեան Քրիստոսի հաւատոցն կացցէ, ծանուցանել վաղվադակի. զի թէպէտ և անգիտութեամբ երբեք ընդ այնպիսի հայհոյացն ի հաղորդութիւն եկեալ, այնուհետեւ իբրեւ ի միջոյ հրոյ ի բաց վազեսցեն՝ զնոսն նդովելով, և ընդ խաչահանունսն փրկչին Քրիստոսի գրելով՝ Քանզի յաղագս այնպիսեացն Պաւղոս՝ առաքեալն Քրիստոսի՝ յառաջագոյն մարգարէացեալ ասաց. Վերստին ի խաչ հանեն զորդին Աստուծոյ, և դարձեալ խայտառակեն. այսինքն՝ զհաւատս նորա կործանել: Իսկ եթէ ոք ապականեալ միտս և անփորձս ի հաւատս ոչ միայն պատմեալք, բաւական լիցի ածել զայնպիսին ի գիտութիւն ճմարտութեան, և յամբարշտացն ի բաց դատանել:

Բայց, ապա այսուհետեւ ի խոստացեալն եկեսցուք, յորում և դու ինձ կամակից լինելով՝ ջերմագոյն և անզբաւ զսեփեալ մատուցանես. զի կարասցես զիրացս զճմարտութիւն ընտրել, և զիս անմեղադիր ի պարտեաց առնել, եթէ անգիտանալ ինձ թուեսցին՝ միւսանգամ ի ձեռն բանիցս կամ գրոց անդանդադար հարցանել. վասն զի քեզ կարի զգուշալի և մեզ ոչինչ դանդաղելի, զիմաստաւէր հարցումածս քոյ աստուածասէր մտացդ բժշկել:

Աբդ * այս ինչէ, զոր հանդերձեալս՝ եմ պատմել: Նիստորիոս ոմն անուն, եղեալ եպիսկոպոսապետ՝ Կոստանդնուպոլսի՝ ի ժամանակս բարեպաշտ՝ Թագաւորին Թէոդոսի, զոր անուցանէր եկեղեցի, և մեծապէս փառաւ ընդ ամենայն աշխարհս՝ անունն զործէր: Սա, որ մինչդեռ ժամանակաւ զիշխանութիւն քահանայապետութեան՝ առեալ, և սիրելի ամենայն մեծամեծացն եղեալ, մինչև նմին իսկ Թագաւորին յառաջին դասու բարեկամացն կարգել. և ոչ ինչ Թիւրուքիւն՝ երեւցուցեալ՝ ի վարդապետութեան ուսման հաւատոյ եկեղեցւոյ՝ Բայց զի՝ յղացեալ ունէր յինքեան՝ զամպարչտութեան աղանդոյն՝ ծնունդ, զՊաւղոսի Սամոստացւոյ գտնմն ընկալեալ յերկուց ապականիչ գալլոց հառտին Բրիստոսի՝ ի Թեոդորիսեանց՝ սուսանուն եպիսկոպոսաց կոչեցելոց, առ սակաւ սակաւ սկսաւ ի լսելիս ժողովրդեանն արկանել ի ծածուկ՝ Քանզի չև ևս կարծեք զլար զանալարկութիւն գործոյն իտոյ կատարել և ի գլոխ հանել՝ իսկ յորժամ բռնացեալ՝ զաւրացաւ, զմտառածեալ երեւցէ՝ յոր ինչ ձեռնարկիցէ՝ բաւական կարծելով զանձն՝ զգործն ի գլոխ հանել, այնուհետև զտրացութիւն ճշմարիտ հաւատոյն՝ իւրով ժանդարուիս՝

* Ասկէ կը սկսի Աբրահամու խորագրուած Թուղթն, և ըստ նիւթոց և պատմական ընթացից գէթ համաձայն կ'ընթանայ Փիլոքսենոսի, ի բաց առեալ չարաբանութեան ամենահոծ տարբերութիւնները, զորս պիտի նշանակենք Փ. մե. նստաւի:

1. Փ. հանդերձեալ եմ. ԲՃ. հանդերձեալը:

2. Փ. և ԲՃ. եպիսկոպոս:

3. Փ. ճշմարիտ և ուղղափառ. ԲՃ. չունի այս և յաւորչ երկու բառերը:

4. ԲՃ. երկիր:

5. Փ. քահանայութեան:

6. Փ. բերութեան. ԲՃ. քիւրութիւն:

7. Փ. և ԲՃ. երեւցոյց:

8. Փ. և ԲՃ. յոսման վարդապետութեան հաշատոց եկեղեցոյ:

9. Փ. բայց քանզի. ԲՃ.

բայց վասն զի:

10. Փ. չունի:

11. Փ. յազանդոյ զծնունդ. ԲՃ. զաղանդոյ զծնունդ:

12. Փ. չունի:

13. Փ. ի Թեոդորէ. ԲՃ. ի Թեոդորեանց:

14. Փ. և ԲՃ. ծածկարար:

15. Փ. կարծեք կարել կատարել զանալարկութիւն չար խորհրդոյն իտոյ. ԲՃ. կարծեք ի կարել կատարել զչար զառաջարկութիւն խորհրդոյն իւրոց:

16. Փ. և ԲՃ. զառաջեալ

և բռնացեալ:

17. Փ. չունի. ԲՃ. զմտառածեալ քի:

18. Փ. զոր ինչ ձեռնարկեցէ. ԲՃ. զոր ինչ ձեռնարկիցէ:

19. Փ. զանձն իտր՝ ի զլուխ հանել:

20. Փ. և ԲՃ. ժանդարուիս:

և դիւական բանիւքն յայտնապէս առաջի ամենեցուն բար-
բառէր զհայհոյութիւնն:

Յայնժամ մեծապէս սղացեալ սրբոյ¹ եկեղեցւոյ, եթէ²
զորպիսի պատերազմող³ Հովիւ քրիստոսական Հաւատին⁴
պատառող և խոխողի սնոյց⁵: Բայց զի⁶ միւս ևս այլ ա-
նեցեալ զարգանայր յեկեղեցւոյ⁷, սրբոյ⁸ հոգւոյն յառաջ-
գիտութեամբ, զնա⁹ պատրաստեալ¹⁰ առ ի պարտութիւն առ-
տանայական սպառազինութեան, Կիւրղոս¹¹ անուն կոչե-
ցեալ՝ Աղեքսանդրոս քաղաքին հայրապետ¹², Սոլա¹³ եկե-
ղեցւոյ սրբոյ տրտմութիւն և պատերազմ շիջանէր¹⁴. քան-
զի ծանուցեալ զնեստորի թիւր վարդապետութիւն, ի նորին¹⁵
իսկ գրեցոցն՝ առ սուրբն Եփեսոյ¹⁶. և նա¹⁷ փութացեալ¹⁸
վշտակից սիրով դադարեցուցանել զնա յամպարիշտ Հոյ-
հոյութենէն, գրելով առ նա թուղթ¹⁹ ոչ միանգամ, այլ²⁰
երկիցս²¹ և երկցս, և բազում անգամ առնելով զայս: Եւ
եռեսեալ զնա յամպարիշտութիւն եկեալ, ընդգրիմակ²² թուղթ-
գրելով ուղղափառութեան²³ Հաւատոյ, և ամենայն առաջին²⁴
վարդապետաց սրբոյ եկեղեցւոյ, որոց զժամանակս իւր-
եանց ռադդափառ հաւատով²⁵ վարեալք, առ բոլորեցունց
վարդապետն Քրիստոս²⁶ ճշմարիտ խոստովանութեամբ Հա-
սին:

Իսկ Կիւրղի²⁷ ոչ կարացեալ²⁸ Համբերել, զի մի պա-

1. ֆ. չուէնի:	16. ֆ. գրեւոյ առ ինքն.
2. ֆ. րէ:	Բձ. գրելոց առ ինքն Եփեսոյ:
3. ֆ. և Բձ. պատերազ-	17. ֆ. և Եփեսոյ. Բձ. գրէ
մող և զհովիւ:	և սա:
4. Բձ. հաւատոյ:	18. ֆ. գրէ:
5. ֆ. և Բձ. ոստոյց հայ-	19. ֆ. և Բձ. չուէնի:
հոյիլ բանասրկում:	20. ֆ. և Բձ. որ ոչ:
6. ֆ. վասն զի:	21. ֆ. Բձ. այլ և:
7. ֆ. Բձ. յեկեղեցւոյն:	22. ֆ. ընդգրիմակայ Բձ.
8. ֆ. ի սրբոյ հոգւոյն	ընդգրիմակայ (ուղիւ է):
յառաջգիտութենէ:	23. ֆ. ռադդափառութեան
9. ֆ. գառ:	հաւատոյ. Իձ և Բձ. ռադդա-
10. Բձ. պատրաստել:	փառութեան հաւատաց:
11. ֆ. Կիւրղիոս. Բձ.	24. ֆ. և Բձ. ամենեցուն
Կիւրղիոս. Իձ. Կիւրղոս:	առաջնոց,
12. ֆ. Աղեքսանդրացոց քա-	25. ֆ. ռադդափառութեամբ.
ղաքին քահանայապետ. Բձ.	Բձ. ռադդափառութեան հաւա-
Աղեքսանդրոս քաղաքի քահա-	տովք:
նայապետ:	26. ֆ. չուէնի:
13. Բձ. Նովաս:	27. ֆ. Կիւրղի:
14. ֆ. և Բձ. շիջան:	28. ֆ. կարաց:
15. ֆ. ի նոյն:	

տաւհաս ի լուծենէն կրեսցէ*, դարձեալ գրէ առ նա¹
 խասագոյնս և սաստիկս, զի բերես այնոռ² կարասցէ շի-
 ջուցանել³ զսերմանեալսն ի նմանէ զլար որոմանց սերմ⁴
 յոմանց լսելիս. և իւրովք բանիւքն կամէր⁵ երկոցունց
 կողմանցն, դեղատոռիս և դեղատեղացն⁶ զփրկութիւն գոր-
 ծել: Իբրև ոչինչ ազտել⁷ ըստ նմանութեան կակուղ⁸
 բանիցն, հարկաւորի այնուհետև գրել առ նոյն ինքն երա-
 նելի Թագաւորն Թեոդոս⁹ վասն¹⁰ նեստորի, Թէ որպէս
 արտաքոյ ձմարիս հաւատոյ¹¹ ուսուցանէ և կործանէ զխոս-
 տովանութիւն սրբոյ եկեղեցւոյ, և զաւանդութիւն առաջ-
 նոց հարցն, ի սկզբանէ սրբոյ եկեղեցւոյ քարոզողաց: Եւ
 զի մի¹² զսորա հայհոյութիւնն¹³ կարատեալ ոք՝ յայլմէ
 լսել կամելով¹⁴, ասացից համառաւտիւք¹⁵ սոռ ինչ¹⁶: Ո՛ր
 ասէ պարտ և արժան է զսորք կոյսն Մարիամ¹⁷ աստուա-
 ծածին խոստովանել, այլ մարդածին. և ոչ զխաշեալն՝
 Քրիստոս՝ Աստուած, այլ տաճար եղեալ բանին Աստուծոյ.
 և զԲանն ո՛չ խոստովանի¹⁸ մարմին եղեալ ըստ աւետա-
 րանչին աւանդութեանց¹⁹, այլ ի մարմին²⁰ բնակեալ. այս
 ինքն՝ Քրիստոս ի Մարիամայ ժնիցելոյ մարդոյ²¹, զուպա-
 պատիւ զնա՝ կամեցեալ ցուցանել, կամ նուազ²² ինչ մե-
 ծագոյն ո՞նչ²³ ի սրբոցն և ի հոգեկիր արանց: Բազում և
 այլ հայհոյութիւնս խաւսեցաւ, զորս յորժամ զսորա աղան-
 դակցացն բան²⁴ ի մէջ բերցուք²⁵, պատմեսցուք զբովան-
 դակն*:

* Փ. կրեսցէ, տեսանելով
 զհաւատն գազանակոյր:

1. Փ. առ նա այնոռնետև:

2. Փ. և ԲՃ. գոնէ այնպէս:

3. Փ. ապրեցուցանել զնա
 և զսերմ. ԲՃ. ապրեցուցանել
 ըզսերմանս:

4. Փ. զսերմանիսն. ԲՃ.
 զլարտոռեամ սերմն սերմա-
 նեալ:

5. Փ. քաղել. ԲՃ. քաղեալ:

6. Փ. դեղատիկն և դեղա-
 տուցելոյն. ԲՃ. դեղատոռիկն
 և դեղատեղեցուն:

7. Փ. ցոյխ. քտեալ:

8. Փ. ողորական:

9. Փ. և ԲՃ. չունին:

10. Փ. և ԲՃ. վասն նորիկն
 նեստորի:

11. Փ. ձմարտոռեան:

12. Փ. զի մի ոք:

13. Փ. և ԲՃ. հայհոյոռ-
 քիւնս:

14. Փ. և ԲՃ. կամեցեալ:

15. Փ. և ԲՃ. կարճատաւ:

տիւք:

16. Փ. և ԲՃ. չունին:

17. Փ. և ԲՃ. Ո՛ր է. ասէ
 արժան և. պարտ զՄարիամ
 սորք կոյսն:

18. Փ. ԲՃ. խոստովանեալ:

19. Փ. և ԲՃ. աւանդոռքեան:

20. Փ. և ԲՃ. ի մարմնի:

21. Փ. և ԲՃ. չունին եւ.

Թագաւած բառերը:

22. Փ. նուագեալ:

23. Փ. և ԲՃ. միռում:

24. Փ. և ԲՃ. զբանս:

25. ԲՃ. բերիցուք:

* Փ. և ԲՃ. զբովանդակն,
 քայց այժմ ի ձեպեպեպն դի-
 մեսցուք:

Արդ՝ վասն զի էր՝ գրեալ սրբոյն Կիւրդի առ Թագաւորն զհամբաւն և զլուր բանիցն խոստովանութեան. ոչինչ առկաւ և անդուստ ի քաղաքէն՝ հնչէր ի լսելիս նորա յազգաց թիւր վարդապետութեան, զոր՝ նետոր յեկեղեցւոյն քարոզէր. գոչեաց՝ յանդիման զնա, և յառաջագոյն խաւսի ընդ նմա առանձինն բանս իմաստութեան, ըստ որում վայել էր իւրում հեզութեան, զի զշարժեալ խառվութիւն՝ նորաձայն բանից վարդապետութեան նորա գաղափարեցոցէ, խրատ տալով ամենայն՝ ուղղափառ վարդապետացն զհետ երթալ աւանդութեանց հաւատոյ, ըստ որում նախնիքն ռառացին՝ Կարծէր՝ զԹիւեալ նաւն եկեղեցւոյ՝ յանկարծակաւ՝ ալեացն անդէն՝ յառաջին նաւահանգիստն հասուցանել։ Եւ չհաւանեալ նորա՝ ի բաց կալ՝ ի մօլոր գիտութենէն, յազգա մտացն սատանաւ յական ամբարհաւանութեան, հայցէր ի Թագաւորէն ժողովոյ հրահան տալ յինն՝ զի երթեալ արասցէ պատահանի ամենեցուն, որք ընդգիմացին ի նմանէ ասացելոցն։ Ի կորովութիւն բանիցն յուսալով, ճարտարութեամբ՝ յազթել կամելով՝ ձեռարկաւ հաւատոցն։

Յայնժամ Հրովարտակ արարեալ աստուածասէր՝ Թագաւորն՝ Թէոդոս ամենայն ուրեք առ եպիսկոպոսս նշանաւորս, զի միաբանութեամբ և առանց յապաղելոյ յԵփեսոս հասցեն ամենեքին՝ զի զաւանդութիւն նախնեցեաց՝ հարցն՝ զգանձն ճշմարիտ հաւատոյ՝ ողորմաբանութեան պահեսցեն։ Եւ հրամանն վաղվաղակի կատարէր, և ժողովն

1. ֆ. չուշի:	13. ֆ. անդրեն.
2. ֆ. ի քաղաքն. ԲՃ. ի քաղաքին:	14. ֆ. սորա:
3. ֆ. Նետորի՝ զոր. ԲՃ. զոր Նետոր:	15. ֆ. և ԲՃ. գաղմալ:
4. ֆ. կուշի:	16. ֆ. հայցէ.
5. ֆ. քաղաքորտարեան:	17. ֆ. ժողովելոյ հրամանս տալոյ լինել:
6. ֆ. շարժեցեալ:	18. ֆ. ԲՃ. խառնեցելոցն:
7. ֆ. ի նորաձայն բանից նորա վարդապետութեան գաղափարեցոցէ:	19. ֆ. ձեռնարտարեանն:
8. ֆ. և ԲՃ. զի խրատ:	20. ֆ. և ԲՃ. կամեցեալ:
9. ֆ. և ԲՃ. ամենեցուն:	21. ֆ. և ԲՃ. չուշի:
10. ֆ. որում և նախազոյնքն ասացին: ԲՃ. ըստ որում և նախագոյնքն ռառացին:	22. ֆ. աստուածաշնորհ:
11. ֆ. կամեր ծփել:	23. ֆ. և ԲՃ. քաղաքորին:
12. ֆ. յանկարծախառնեցն:	24. ֆ. ամենեքեան յԵփեսոս հասցեն:
	25. ֆ. և ԲՃ. նախահարցն:
	26. ֆ. հաւատոյն՝ զգոչութեամբ պահեսցեն. ԲՃ. հաւատոցն զգուշութեամբ պահէ:

Հասանէր¹ ի ճառեցեալ քաղաքն², յիւրաքանչիւր քաղաքէ³, վկայ լինել ճշմարտութեան, և ընդ ստութեան պատեհեցաւ զնրով. որոյ ժողովոյն⁴ գլուխ և առաջնորդ էր երանելին Կիւրեղ⁵: Իւ նետար հրաժարեալ⁶ զերթալն և⁷ պատասխանի առնել Կիւրղի և բովանդակ ժողովոյն, պատճառ⁸ զննելով Թագաւորին զերկիւղ դատոյ, որպէս քե դարաւ գործեալ իցէ նմա միարանոքեամբ ամենեցունց⁹, զի սպանցի ի ճանապարհին. որ և ոչ ի խորհուրդս ժողովոյն էր¹⁰ անկեալ երբէք: Քանզի կարծեմ խորհրդոյ ծփելոյ յինքեան¹¹, յերկուց անպարկշտ մտածութեանց¹², ըմբռնեալ չչարծէր¹³ ի միարանութիւն ժողովոյն Հասանել, և զսեբմանեալն ի բազմաց լսելիս զպիղծ Հայկոյութիւնն ուրանեալ և հնազանդել¹⁴ առաջի ամենեցուն, ոչ Հաւանէր յաղագս խորխտ և աստուածամարտ կամացն: Եւ պատասխանեալ առաջի կալ¹⁵ կասկածէր, զի մի գուցէ ի պտութիւն մատնեցի. քանզի որում նոյն ինքն ճշմարտութիւն¹⁶ ստիւ¹⁷ է, և բանաւորն անբան լինի: Լուծանէ ապա մեծին Դատրի փոխանորդն, քաղաքոյն¹⁸ Թէոդոս, ըզպատրուակեալ կեղծաւորութիւնն, և արքունի զաւրականաւ ի ժողովն պատրաստէր զնա զգուշութեամբ Հասուցանել: Եւ¹⁹ չքտեալ աշնուհետև պատճառս ինչ, Թէպէտ և ոչ իւրայով²⁰ կամաւ²¹ զայ յնփեսոս: Եւ մտեալ յապարանս իւր որ անդ կային, Հրամայեաց զաւրականացն²² զգուշութեամբ պահել զդուրսն, կարծիս տալով²³ ճշմարտ լինել ստութեանն²⁴, զորաւ Թագաւորն ասաց: Վասն զի

1. Փ. և ԲՃ. Հասանէր փոքրով.	Ժոքեանցն:
2. Փ. տեղին:	13. Փ. ԲՃ. յարծէր:
3. Փ. և ԲՃ. տեղադրէ:	14. Փ. հայրնոյն:
4. Փ. ԲՃ. չուէին:	15. Փ. պատասխանի առնել քաղաքոյ. ԲՃ. պատասխանաւքն առաջի կալ:
5. Փ. կիւրեղիոս:	16. Փ. ճշմարտութեան:
6. Փ. և ԲՃ. հրաժարէր.	17. Փ. ոստիւ. ԲՃ. աստիւ:
7. Փ. և ԲՃ. աս ի:	18. Փ. Լուծանէ ապա Թագաւորն և մեծի Դատրի փոխանակ. ԲՃ. փոխանորդն:
8. Փ. պատճառ. ԲՃ. պատճառ:	19. Փ. ոչ գտեալ:
9. Փ. անց գործելոյ նմա միարանոքեանն զի:	20. Փ. ԲՃ. իւրովք:
10. Փ. և ԲՃ. չուէին:	21. Փ. չուէին:
11. Փ. կարծէր ի խորհրդոց սրտին ծփելոյ յինքեան.	22. Փ. չուէին:
ԲՃ. կարծեմ ի խորհրդոց սրտին ծփեալ յինքեան:	23. Փ. ԲՃ. կարծեցեալ:
12. Փ. անպարկշտական մտալ.	24. Փ. ԲՃ. ստորիւն:

ամանք յեպիսկոպոսացն¹ ի կողմանցն արեւելից, որ յաւաղագոյն ըմբռնեալն էին ի թիւրութեան² բանից նորա, և նախապատիւ զմարմնաւոր սիրելութիւնն քան զճմարտութիւնն արարեալ, որք³ թուով էին երեսուն և երեք, որպէս նոյն ինքն յիշատակարանքն ցուցանեն⁴: Եւ զատուցեալք ի միարանութենէն Կիւրղի և յայլոց ուղղափառ եպիսկոպոսաց՝ առ Նեստոր դիմեն յապարանսն ազգեակոն լինել նմա կարծեցեալք⁵: Որք յաստուածային վճռոյն յառաջագոյն յամենայն ազնականոքնէն Աստուծոյ մերկացեալք՝ մարդկային զաւրութեամբ⁷ Աստուծոյ զաւրութեանն յաղթել կարծէին⁸. և յերկոցունց կողմանցն հաստոյ յաղագս՝ անհաստոքեան սաստիկ պատերազմ յուզէր⁹:

Յայնժամ ճրմարտութեանն կողման գլխաւորն¹⁰ Կիւրեղ Աղեքսանդրացի, առաքէ առ Նեստոր երիս ոմանս ի պատուաւորաց¹¹ եպիսկոպոսաց. զի առ միարանութիւնս¹² եկեալ՝ խնդրեցաւ զիս վասն որոյ¹³ ժողովս եղեւ: Եւ Նեստոր¹⁴ պատուիրեալ զաւրացն¹⁵ մի ումեք թողացուցանել ի ներքս մտանել, դարձան անդրէն ոչինչ պատասխանի առեալ¹⁶ զոր ասացենն առաքողացն: Բայց սակայն Հարկաւորեալք լինէին երկրորդ և երրորդ անգամ զնոյն առնել, ըստ Հրամանի կանոնաց: Բայց երթեալքն¹⁷ յառաջնուն և յերկրորդուն առանց պատասխանելոյ դառնային. և եկեալ ասէին, եթէ անհնար է ումեք¹⁸ զնա տեսանել: Եւ գիտացեալ ժողովոյն զարհամարհութիւնն և զատանայական բռնաւորութիւնն¹⁹ Նեստորի, զի և բանիւ անգամ ոչ արար արժանի²⁰ պատասխանելոյ. Հրամայեն²¹ բե-

1. Փ. սր ի:

2. Փ. ի թիւրութենէ. ԲՃ. ի թիւրութենէն:

3. Փ. չուներ:

4. Փ. և ԲՃ. պատմեն:

5. Փ. ազնականք նմա կամեցեալ լինել:

6. ԲՃ. չունի ամբողջ նախադասութիւնը. իսկ Փ. բառն Աստուծոյ միայն չունի:

7. Փ. ԲՃ. զարտոքեամբն:

8. Փ. կամէին:

9. Փ. և երկոցունց կողմանցն՝ հաստոյն և անհաստոքեան՝ առ միմեանս սաստիկ պատերազմէին. ԲՃ. և երկոցունց կողմանցն հաստոցն յաղագս անհաստոք-

բեանն պատերազմ էր:

10. Փ. ճմարտութեան կողմն որոյ էր գլուխ:

11. Փ. և ԲՃ. ի պատուական արանցն:

12. Փ. միարանութիւնն:

13. Փ. յորոյ յաղագս:

14. Փ. և ԲՃ. նորա:

15. Փ. և ԲՃ. զաւրակուցանել:

16. Փ. առեալք:

17. Փ. երթեալքն որպէս:

18. Փ. թէ ումեք չէ հնար.

ԲՃ. չէ ոչ հնար է:

19. Փ. քանութիւնն:

20. Փ. արժանի ոչ արար:

21. Փ. ապա հրամայեցին. ԲՃ. չունի.

րել զԹուղթս¹ Կիւրղի երանելոյ, զոր առ նա խրատարար² և եղբայրարար առաքեալ էր. և զնորին խակ Նեստորի գոր ընդդէմ գրեաց զհայկոյութիւնսն³, և զայլոց ուղղափառաց զբանսն⁴ որ վասն հաւատոյ գրեալ⁵ էին: Եւ գտանի Կիւրղին միտրան ամենեցուն. իսկ Նեստորին՝ ընդդէմ նոցա⁶ և ամենայն գրոց սրբոց: Յայնժամ ի վերստին⁷ գտաւորն՝ որ մինչև յորոշումն շնչոյ և մարմնոյ անցանէ⁸ զբանն Աստուծոյ, կտրեն⁹ զնա ընդ մէջ, և զպատիւ քահանայութեանն ի բաց բաճնան¹⁰. և առաքեն յերկոցունց կողմանց¹¹ Թուղթս¹² առ Թագաւորն: Բայց վտանգ ոչ սակաւ¹³ կայր ի վերայ ուղղափառաց կողմանցն¹⁴. Քանզի արգելեալք լինէին գրեցեալ քաղաքն ի նոցանէ¹⁵ առ Թագաւորն հասանել. վասն զի որ սիրելիքն էին Նեստորի յարքաւսն, և դեղեալք յաղանդոյ նորա, հրաման ետուն զամենայն նաւահանգիստն¹⁶ պահել¹⁷, զի եթէ¹⁸ գտանիցի¹⁹ ոք՝ Թուղթ ունելով առ Թագաւորն բանիւ ժողովոյն ուղղափառաց²⁰ և Կիւրղի, ի բաց հանցեն²¹ րոնութեամբ: Իսկ զՆեստորի կողմանն ինքեանք իսկ²² Թղթամատոյցք լինէին առ Թագաւորն, և գրեալքն բազում գովութեամբ լինէին Նեստորին, և Կիւրղին և բովանդակ ժողովոյն՝ բազում պարսաւանաւք. զի խնդիր ոչ²³ այլ ինչ էր Նեստորի աւգնականացն, այլ զի միւսանդամ կարասցեն զնա գարձուցանել ի քաղաքն: Եւ անգիտացեալ Թագաւորին զենն գութիւնն և զչեթթալն նորա յանդիման ժողովոյն, և զլուծումն նորա ի քահանայական պատուոյն²⁴, ի թշնամու-

1. Փ. գրոցք երանելոյն	քեայ:
Կիւրղի. ԲՃ. չունի:	14. Փ. ուղղափառ կողմանց.
2. Փ. խնամարար. ԲՃ.	ԲՃ. ուղղափառաց կողմանց:
չունի:	15. Փ. Թուղթք գրեցեալք
3. Փ. զնորոն Նեստորին՝	ի սոցանէ. ԲՃ. Թուղթքն գրե-
որ ընդդէմ գրեաց չի բազում	ցեալ ի նոցանէ:
հայկոյութեամբ. ԲՃ. չունի:	16. Փ. նաւահանգիստսն.
4. Փ. զբանս:	ԲՃ. նաւահանգիստքն:
5. Փ. գրեալն էին. ԲՃ.	17. Փ. և ԲՃ. պահել, և
չունի:	զամենայն նաւսն քննել:
6. Փ. ամենեցուն և հակա-	18. ԲՃ. թէ:
ռակ նոցին. ԲՃ. չունի.	19. Փ. և ԲՃ. գտցի:
7. Փ. և ԲՃ. ի վեր ասեալ	20. Փ. ժողովոցն ուղղափա-
8. Փ. հատակէ. ԲՃ. էջ.	ռացն:
հատակէ անցանէ:	21. Փ. հանիցեն:
9. Փ. կտրէին:	22. Փ. և ԲՃ. չունին:
10. Փ. քառնային:	23. Փ. այլ ոչ ինչ:
11. Փ. և ԲՃ. կողմանցն:	24. Փ. ի քահանայութենէն.
12. Փ. Թուղթս յիփեսոսէ:	ԲՃ. ի քաղաքաւորութենէն:
13. Փ. և ԲՃ. ոչ դռնացն:	

Թիւն դառնայր Կիւրղի՝ յընթեռնուլ զգրեալսն¹, քանզի էր յայտարարեալ աւրինակաւ. Եթէ սուրբ և մեծ ժողովո՞ւ² հրամայեցաւ³ լինել ի ձերմէ խնամակալութենէ՞ք վասն խընդրոյն Նեստորի⁴, քննեցաք և գտաք զնա⁵ խոստովանելով⁶ նմանապէս վարդապետաց եկեղեցւոյ, և աւանդութեան առաջնոցն, և հրամանաց սուրբ գրոց⁷. Իսկ Կիւրեղ⁸ զրպարտող սորա և նախանձաւոր գտաւ⁹:

Աւուել զարմանալ պարտ է¹⁰ ընդ ամպարշտութեան¹¹ աւգնականն, զի կամէին զեղծել¹² զհամաշխարհական իրս. զի թէ¹³ ոչ ի մարդկանէ, սակայն յԱստուծոյ¹⁴ յայտնեալ լինէր: Եւ քանզի ոչ էր հնար¹⁵ զգործեցեալսն ի¹⁶ վերայ Նեստորի ի գիտութիւն ածել¹⁷ Թագաւորին, շնչեալ¹⁸ Հոգւոյն Սրբոյ երանելոյն Եկեղի եպիսկոպոսապետին, խորհուրդ իմն¹⁹ ըստ իւրում իմաստութեանն ի կիր²⁰ արկեալ. եղբն հերձեալ, չափ գաւազանի ունելով, և պրեալ Թուղթ, և ի փորուածին եղեալ պնդէր, և ումեմն իմաստնոյ և յառաքինի երիցանց՝ հանդերձ մուրողի զգեցուցեալ, և զայն ի ձեռն եղեալ՝ առաքէ առ մեծն Դաղմատիոս, որ ի ժամանակին յայնմիկ փայլէր²¹ սուրբ Հոգւոյն² ճառագայթիւք. որոյ քառասնամեայ ժամանակ²³ ոչ էր²⁴ փոխեալ զոտոս²⁵ ընդ սեռմն խցկան²⁶ իւրոյ, յորում ինքն ընակէր²⁷. Բազում և այլ²⁸ վարս ճգնութեան ունէր յան-

1. Փ. ԲՃ. յընթեռնոյն զգրեալսն:

2. Փ. և ԲՃ. ԷՂ. ժողովոսր:

3. ԲՃ. չաւնի:

4. Փ. ի ձերմէ խննակալութենէք լինել յԵփեսոս՝ վասն Նեստորի խնդրոյն. ԲՃ. եղև ի ձերմէ խնամակալութենէք. ԷՂ. վասն խնդրոյն Նեստորի:

5. Փ. ԲՃ. գտա:

6. ԲՃ. խոստովանեալ:

7. Փ. և ԲՃ. գրոց սրբոց:

8. Փ. Եկեղիւն. ԲՃ. զԵփեսոս ընդ:

9. ԲՃ. գտաք:

10. Փ. և ԲՃ. էր:

11. Փ. և ԲՃ. ամբարշտութեան:

12. ԲՃ. զեղծել:

13. Փ. երբէ:

14. ԲՃ. առ յԱստուծոյ:

15. Փ. և ԲՃ. ոչ հնար կայր:

16. Փ. և ԲՃ. ի ժողովոյն ի վերայ Նեստորի:

17. Փ. և ԲՃ. առնել:

18. Փ. Շնչեալ ի Հոգւոյն սրբոյ Կիւրղի եպիսկոպոսի: ԲՃ. Շնչեալ ի Հոգւոյն սրբոյ երանելոյն Կիւրղի եպիսկոպոսի. ԷՂ. ի Հոգւոյն սրբոյ:

19. Փ. և ԲՃ. իմն արժանի:

20. Փ. ի միտ արկեալ. ԲՃ. ի միտ արկանել:

21. Փ. և ԲՃ. յայտարարեալ փայլէր:

22. Փ. հոգւոյն սրբոյ:

23. Փ. ժամանակս:

24. Փ. չէր:

25. Փ. և ԲՃ. զոտոս իւր:

26. Փ. սեռմն դրանց խցիւն.

ԲՃ. ընդ դռնն խցկանն:

27. Փ. ընակեալ էր:

28. Փ. և բաւում այլ ինչ:

ձին իւրում: Եւ հասեալ երիցուն¹ ի դուրս² վանացն,
աղաչէր զդռնականն, զի ազգ արասցէ ծերոյն որպէս Թէ:³
ոմն ի տառապելոց կամի տեսանել զքեզ⁴: Եւ չհաւա-
նեալ դռնապանին զայս առնել⁵, ասելով. Ո՛վ⁶ Դոս, կամ
ուստի⁷. Ինձ ոչ⁷ կարելի է զայդ առնել⁸, և քեզ անհը-
նար⁹ է զնա տեսանել: Եւ յոյ բողացոցանել¹⁰ երիցոսն
աղաչանաց, հարկաւորեալ լինի¹¹ դռնապանն, և համարձա-
կեալ լինի¹² ասել ծերոյն: Եւ նա միանգամ¹³ ի լսելն՝
հրամայեաց¹⁴ ի ներքս ածել, ծանուցեալ աստուածային
շնորհաւորքն վասն որոյ եկն¹⁵: Եւ նախ ի տեսանելն¹⁶ զնա՝
ասէ. Բարի եկիր, Տէր երէց. և տուեալ նմա կատարել
զաղաւթս, վաղվաղակի զգաւազանն եղեգնեայ յինքն խըն-
դրէր¹⁷. և լուծեալ զկապն, զեղեալ թուղթն արտաքս հաներ¹⁸,
Եւ ապա ելեալ ի խցկէն¹⁹ փութապէս, զորոյ զկնի²⁰
գնացեալ եղայրութեանն, հասանէին²¹ ի դուռն²² քաղա-
քին: Եւ շնչեալ²³ մուտ համարաւոյ նորա, շարժեք զամե-
նայն²⁴ քաղաքն, ելանել²⁵ ընդառաջ²⁶ մեծամեծաց մին-
չե ի²⁷ փռքուն՝ լապտերաւք և ջահիւք:

Ազգ լինէր²⁸ Թազաւորին զալուստ նորա՝ Յայտամ²⁹ զար-
հուրեալ մեծաւ³⁰ տագնապաւ, անկանի³¹ յոտո նորա թա-
զաւորն³², միանգամայն և զեկն մաղթելով³³ ուռանել կամե-
ցեալ. Զճնչ այնչափ³⁴ մեծազոյն է, ասէ, ո՛վ կենդանի

1. ֆ. նա Բձ. նորա:	շնորհաւորքն:
2. ֆ. գրոսն. Բձ. դոսն:	16. ֆ. և Բձ. չուէին:
3. ֆ. երէ. Բձ. չուէին:	17. ֆ. խնդրեաց:
4. ֆ. զնա:	18. ֆ. չուէին:
5. ֆ. առնել զայս:	19. ֆ. խցկէն:
6. ֆ. Ո՛վ ես դու, ասէ.	20. ֆ. զկնի:
Բձ. Ո՛վ դու, ասէ:	21. Բձ. հասանէին:
7. ֆ. ոչ ինչ:	22. ֆ. գրոսն:
8. ֆ. առնել զայդ:	23. ֆ. և Բձ. հնչեալ:
9. ֆ. և Բձ. անհնարին:	24. ֆ. շարժեցաւ ամենայն:
10. ֆ. և Բձ. և ոչ թողա- ցուցեալ աղաչանաց երիցուն:	25. ֆ. ելանէին:
11. ֆ. հարկեցեալ լինելով.	26. ֆ. ընդ առաջ նորա:
Բձ. հարկեալ.	27. ֆ. և Բձ. ցփոքոսն:
12. ֆ. և Բձ. համարձակի:	28. ֆ. եղև:
13. ֆ. և Բձ. միանգամայն:	29. ֆ. և:
14. ֆ. հրամայէ փոքա- պէս. Բձ. հրամայեաց փոք- րանակի:	30. ֆ. մեծ:
15. ֆ. վասն որոյ եկն աս- տուածային շնորհիւն. Բձ. զ- վասն որոյ եկն աստուածային չափ:	31. ֆ. և Բձ. եկեալ ան- կանի:
	32. ֆ. չուէին:
	33. ֆ. զեկն նորա մաղթել:
	34. ֆ. այնչափ. Բձ. այդ-

վկայ Քրիստոսի, յորմէ բռնադատեալ՝ զայնքան¹ ժամ. նակաց սահման հարկեցար շուծանել: Իսկ երանելին առ. ինչէն իսկ² իմով գալովս ծանիցես զիրացն³ առաւելութիւն. զի⁴ Քրիստոս վերստին ի հրէական թերահաւատութենէն խաչի, և դու խաղաղութեամբ յաթոռ թագաւորութեանդ⁵ նստիս⁷. Նեստորիոս զանկապսւտ զանձուն աւանդութիւն ի⁸ նախահարցն՝ առաջակաց կամի մատենել¹⁰, քախանով պահպանութեան մատնիչ եղեալ, և քո սիրելի. եպիսոփ. պոստութեան պատուով պերճացեալ՝ գեր ի վերոյ կամի լինել սրբոյ եկեղեցւոյ խոստովանութեան: Եւ որում պարէր իբրեւ հովիւ խնամակալ լինել, այժմ անխնայ կռուրէ ձեռնարկէ¹⁰ գալարար, ի քո սիրելութիւնդ ապուխեալ¹¹, զի և զանթերի հաւատն շարժել և կիսացուցանել կամեցեալ: Իսկ հեզն և բարեպաշտն Թէոդոս¹² առէ. Գի. տէ տէրն իմ Քրիստոս, զի անգիտանամ զասացեալդ ի ձեռն¹³ սրբութենէդ. բայց ծանո՞ ինչ զճշմարիտն աղաչեմ: Եւ նորա հանեալ զթուղթն մատուցանէր ասելով. Ընթերցիր զայդ, և հաստենա¹⁴ ի վերայ ճշմարտապէս: Եւ նորա ընթերցեալ՝ առէ. Ոչինչ յայսցանէ յիմ գիտութիւն եկն մինչև ցայժմ¹⁵, այլ սորին հակառակն: Զի էր գրեալ աւրինակ զայս, Թէ¹⁶ Սուրբ և մեծ ժողովս, որ յՍփեսոս ըստ¹⁷ հրամանի քում¹⁸ ժողովեցաք, առաքեցաք երիցս անգամ առ Նեստորիոս, զի իւրաց բանիցն խօսեցելոց՝ եկեալ¹⁹ պատասխանի արասցէ. և նորա ահամարհեալ²⁰ և ոչ պատասխանի առնել արժանի վարկառ²¹: Ապա հարկաւորեալ՝ զգրեալ բողոքն Նեստորի որ առ Կիւրեղ եպիսկոպոս ընթերցաք²²,

1. ֆ. գայսւափ. ԲՃ. գայսւափ:	մենայնի. ԲՃ. հաստենա ի վերայ ամենայնի:
2. ֆ. կարացեր:	15. ֆ. և ԲՃ. առէ:
3. ֆ. և ԲՃ. չուներն:	16. ֆ. և ԲՃ. երէ:
4. ֆ. և ԲՃ. զիրացդ:	17. ֆ. որ ըստ:
5. ֆ. չուներ:	18. ֆ. ձեռ. ԲՃ. ձեռքով:
6. ֆ. քերեհաւատութենէ:	19. ֆ. եկեմի յատեն:
7. ԲՃ. Ըստիցիս:	20. ֆ. արհամարհեալ գառաքելովքն. ԲՃ. արհամարհեալ գառաքելովքն:
8. ֆ. նախահարցն:	21. ֆ. և ոչ քանիչ անգամ պատասխանի առնելով. ԲՃ. և ոչ քանիչ անգամ պատասխանի առնել վարկառ:
9. ֆ. կամի մատնել աւազակաց:	22. ֆ. հարկաւորապէս գրեցելոյ թղթոյն որ առ Կիւրեղ եպիսկոպոսն. ԲՃ. ապա հարկաւորապէս զգրեցեալ բողոքն
10. ֆ. ձեռարկեալ կոտորէ:	
11. ֆ. ապաստանեալ. ԲՃ. ապաստան եղեալ:	
12. ֆ. և ԲՃ. չուներն:	
13. ֆ. և ԲՃ. ի քումմէ:	
14. ֆ. հասցես ի վերայ ա.	

. ծանուցեալ զամպարշտոտքիս վարդապետութեան նորա , զոմեցաք զնա¹, և հեռի յեպիսկոպոսութեան պատուոյն սրաւք ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ, որ մինչև յորոշումն² նշոյ³ և մարմնոյ հատանէ անցանէ. և ի բաց խզեցաք յա- ննայն եկեղեցական⁴ ուխտէ, զոր քո բագատորոտքիսնդ⁵ յրամայեցաք լինել արտաքոյ⁶ սահմանաց, ոչ միայն յիւր- ւէ⁷ քաղաքէն, այլ և այլոց բազում⁸ քաղաքաց, զի մի սպականեալ կորուսցէ զոմանս յանփորձից առ հաւատս հարոյ չարաքոյն վարդապետութեանն⁹: Չայս լուեալ ասաւր- ւածասէր Թագաւորին՝ զարմանայր¹⁰, և սրբոյ ծերոյն պա- տասխանի առնէր. Ս' լինի ցայժմ¹¹ յայտցանէ գիտութիւն եղև ինձ, այլ սորին հակառակն: Եւ վաղվադայի առաքէ յԵփեսոս¹², զի յերկոցունց կողմանցն առ նա¹³ հասցեն որք ստուգապէս զգործեցեալսն¹⁴ եկեալ պատմեսցեն: Եւ առաքեն երեք եպիսկոպոսք¹⁵ ի կողմանէ կիսրդի¹⁶, և երեք եպիսկոպոսք ի կողմանէն¹⁷ Նեստորի¹⁸. և նոքա¹⁹ գիտէին զՆեստոր ի քահանայական իշխանութենէն արտաքս ըն- կեցեալ, խորհեցան զայն ինչ²⁰ Հնարեւ²¹ իւրոյ կողման եպիս- կոպոսքն, զի անդէն²² ի քաղաքն դարձուցեն զնա, ի ձեռն հաւանական և քաղցր բանից պատրել կամեցեալք²³ զառաքեալսն ի կողմանէն կիսրդի²⁴: Եւ հասեալք առ Թա- գաւորն՝ սկսան վասն հաւատոյ հարցանել, եթէ Վասն էր իրիւք է վիճումն ժողովոյն, և Կիւրեղ զԲնչ²⁵ ընդդիմանայ Նեստորի պատժել²⁶, զի յորժամ լսիցեն փոյթ ընդ փոյթ²⁷,

Նեստորի որ առ Կիւրեղ եպիս- կոպոսն:

1. ֆ. չուսնի այս խօսքե- րը:

2. ֆ. ԲՃ. ցորոշումն:

3. ֆ. և ԲՃ. հոգւոյ:

4. ֆ. և ԲՃ. չուսնին:

5. ֆ. և ԲՃ. ԵՂ. զոր և քո բարեպաշտութիւնդ:

6. ֆ. արտաքոյ:

7. ֆ. և ԲՃ. իւրոյ:

8. ֆ. և ԲՃ. չուսնին:

9. ԲՃ. իւրոյ չարութեան վարդապետութեանն:

10. ֆ. և ԲՃ. զարմացեալ:

11. ֆ. ոչ մինչև ցայժմ. ԲՃ. առէ, ոչ որ ինչ:

12. ֆ. առաքեն վաղվադա- կի յԵփեսոս:

13. ֆ. անդր. ԲՃ. ի նա:

14. ֆ. և ԲՃ. զգործեցեալսն անդր. ԵՂ. անդ:

15. ֆ. եպիսկոպոս:

16. ֆ. ի կողմանէ կիսր- դին:

17. ֆ. ԲՃ. չուսնին:

18. ֆ. ի Նեստորին. ԲՃ. ի Նեստորին:

19. ֆ. և ԲՃ. քանգի:

20. ֆ. և ԲՃ. զամենայն ինչ:

21. ֆ. հնարեալ:

22. ֆ. և ԲՃ. անդրին:

23. ֆ. ԲՃ. կամեցեալ:

24. ֆ. ի Կիւրեղի կողմա- նէն. ԲՃ. կիսրդի կողմանն:

25. ֆ. զԲնչ:

26. ֆ. զանգիտութիւն պատ- ձառեալք. ԲՃ. զանգիտութիւն պատձառ:

27. ֆ. և ԲՃ. ընդ փոյթ:

եթէ ¹ և մեք այսպէս հաւատամք, որպէս² ժողովն և եղև
րեղ. և Նեստոր³ այգպէս հաւատայ. և որ ոչ այգպէս հա-
ւատայ և խոստովանի⁴, եղիցի նզովեալ⁵: Բայց որ ա-
մենայնի նախատեսն է Հոգին սուրբ⁶, ազգէ⁷ բանս ի
րերան⁸ նոցա զնելով զինչ պարտ է⁹ արժան է ¹⁰ խա-
սել: Եւ զայս պատասխանի սկսան ասնել¹¹, եթէ Զմեղ
սուրբ¹² և մեծ ժողովն ոչ առաքեաց¹³ վասն հաւատայ
վիճման, այլ զհատեալ վճիռն ի վերայ Նեստորի¹⁴ գրով հան-
դերձ ետուն ցմեզ, զի կայցուք առաջի Թագաւորիդ: Եւ
զայս ասացեալ ընկենուին¹⁵ զգրեալսն առաջի Թագաւորին:
Եւ յորժամ հրամայեաց ընթեռնուել, ի¹⁶ վերայ հասեալ
տրտմեցաւ վասն բշտատեղեանի¹⁷ կորստեան. և ¹⁸ իբրեւ
զմարդասէր և հեզ¹⁹ ջանայր, եթէ հնար²⁰ իցէ, ապրե-
ցուցանելոյ: Եւ պատուիրեաց ուրումն²¹ ի սիրելի իշխա-
նացն, որում անուն էր Արողիստիկոս²², որպէս թէ հնար
իցէ հաւանեցուցանել զեկեալ եպիսկոպոսունսն, երթալ ա-
ղաչել զսուրբ ժողովն առ ի յընդունել զՆեստոր: Իսկ նա
եղեալ յերեսաց Թագաւորին սկսաւ իշխանաբար խաւսել
ընդ նոսա. Երրայնք, ասէ²³ խաղաղութիւն արարէք, և
զխառվութիւն եկեղեցւոյ²⁴ ի բաց բարձէք, և զՆեստոր²⁵
յնկալարուք, զի դարձցի յիւր տեղի. և իւրաքանչիւր ոք՝
զիւր աթոռ և զեկեղեցի հանգարտութեամբ կայցի²⁶: Իսկ
նոցա պատասխանի տուեալ ասեն. Զոր սուրբ Հոգին կըս-
րեաց և ընկեաց ի բաց²⁷, ոչ ևս հնար է զնա ունեք կեն-
դանացոցանել²⁸: Յանժամ զայրացեալ իշխանն՝ ասէ. Ե-

1. Փ. չունի. ԲՃ. քի:	15. Փ. ԲՃ. ընկենան:
2. Փ. և ԲՃ. ըստ որոսմ:	16. Փ. ԲՃ. և ի վերայ:
3. ԲՃ. Նեստոր:	17. Փ. ԲՃ. տրտմեցաւ յոյժ
4. Փ. և ԲՃ. խոստովա-	յաղագս բշտատեղեայն:
նեցի:	18. Փ. չունի:
5. Փ. Նզովեալ եղիցի. ԲՃ.	19. Փ. ԲՃ. զհեզ:
Նզովեալ լիցի:	20. Փ. ԲՃ. հնար ինչ:
6. Փ. սուրբ Հոգին:	21. Փ. ԲՃ. միռում:
7. Փ. և ԲՃ. ազգէ աստա-	22. Փ. Արողիստիկոս. ԲՃ.
նացր:	Արողիստիկոս:
8. Փ. և ԲՃ. րերանս:	23. Փ. ասէ. Երթայք:
9. Փ. և ԲՃ. չունին:	24. ԲՃ. եկեղեցեաց:
10. Փ. և ԲՃ. եր:	25. ԲՃ. զՆեստոր:
11. Փ. ասնելով սկսանին:	26. Փ. ունիցի. ԲՃ. կայցէ:
12. Փ. ի սուրբ:	27. Փ. ԲՃ. ի բաց ընկէց:
13. Փ. ԲՃ. առաքեցին:	28. Փ. ոչ ումեք հնար է
14. ԲՃ. Նեստորի:	զնա կեցոցանել:

բէ ոչ Նեստոր¹ դառնայ ի տեղի իւր՝ զկնի երից աւուրց, և ոչ խարաքանիւր² որ ի ձէնջ դարձցի³ յիւր տեղի։ Եւ մի ոմն ի նոցանէ չարժեալ ի Հոգւոյն սրբոյ ազգմանէ, ասէ։ Եթէ դու յեա երից աւուրց ընդ իշխանս ի հրապարակս պերճասցիս, ոչ խաչեալն Աստուած է, և ոչ մեք նորա եպիսկոպոսք։ Եւ նոյնժամայն ի սաստիկ ջերմութենէ ըմբռնեալ, դառնայ ի պաղատն⁴ մեծաւ տագնապաւ, ի դրունս⁵ մահաւ հասեալ։ Զորմէ լուեալ Թագաւորն⁶ յառաւել տրտմութիւն ընկղմեցաւ. և հասեալ առ ոտս եպիսկոպոսին՝ բազում աղաչանաւք մաղթէր, զի մի՛ միևն ի սպաս պատռահասն եղեալ՝ զսիրելին ի կենցաղոյս բարձցի⁷։ Իսկ նոցա զանաբգէզ զվճիս պատռահասին տեսեալ⁸ ի Հոգւոյն սրբոյ, ասեն։ Ո՛վ Թագաւոր, դադարեաց⁹ յայդմ խնդրոյ¹⁰, մի՛¹¹ գուցէ և դո՛ւ ըմբռնեսցիս ի պատուհաս յանցանաց նորա¹²։ Բայց ըմբռնեալն փութով¹³ վախճանի զկնի երից աւուրց, չարաչար մահուամբ, ըստ ասացելոյ¹⁴ ճշմարիտ եպիսկոպոսին։ Եւ զարհուրեալ Թագաւորն՝ առաքեաց զրով հանդերձ¹⁵ ըստ¹⁶ ժողովոյն հրամանի վնեստոր¹⁷ աքսորել, և Կիւրդի փութապէս գալ յարքունիսն, զի տեսեալ զհա¹⁸ ուրախացի¹⁹, որպէս և եղև իսկ, և բերկրեցան ի միմեանց տեսչեան²⁰։ Բայց էր ինչ աստանաւր և²¹ յիշատակի ար-

1. Փ. Թէ Նեստոր ոչ դառնայ. Բձ. եթէ Նեստոր ոչ դառնայ։

2. Փ. Բձ. չուենի։

3. Փ. դասնայ։

4. Փ. Բձ. յարքունիս։

5. Փ. ի դարս։

6. Բձ. քաղաքորին։

7. Փ. զի միևն ի մեծ պատռահասնեացն զսիրելին, և ի կենցաղոյս բարձցեն. Բձ. զի մի միևն ի սպաս պատռահասնեալ զսիրելին ի կենցաղոյս բարձցէ։

8. Փ. զանաբգէզ և զվճիս պատռահասին ժանուցեալ ի ձեռն. Բձ. զանաբգէտ և զվճիս պատռահասին ժանուցեալ ի ձեռն։

9. Փ. Բձ. դադարեալ։

10. Փ. Բձ. խնդրոյդ։

11. Փ. Բձ. զի մի։

12. Փ. Բձ. նորա յանցանացն։

13. Փ. փոքրապէս վճարի. Բձ. փախանիւր։

14. Փ. Բձ. տեսչոյ։

15. Փ. Բձ. չուենի։

16. Փ. ըստ սուրբ. Բձ. ըստ տեսչայն։

17. Բձ. զՆեստոր։

18. Փ. Բձ. չուենի։

19. Փ. ուրախացին մեծապէս. Բձ. ուրախացին փոքրապէս։

20. Փ. ի միմեանց, և աւարին խաղաղորթան՝ ըստ հրամանի քաղաքորին. Բձ. ի միմեանս և արարին խաղաղ։

21. Փ. չուենի. Բձ. հոս կ'աւարտի, ըսելով՝ « փառաւորելով զամենասուրբ զերբ-բ-դութիւնն այժմ և միշտ յաւեւ տեսնս յաւետենից. ամէն։ »

ժանի, այլ վասն առաջիկային՝ յոր փութամբ, այլու՞մ՝
ժամանակի թողցուք՝ եթէ ումեք փափաքելի թուեսցի՞ 2 :

Արդ՝ 3 այսոցիկ այսպէս եղելոց, դասնան յիշարաւնէ յիշ
տեղիս՝ յեպիսկոպոսաց ժողովոյն 4, և զատաշին 5 հաստա
ուղղափառութեան Հաստատեն 6, և ամենայն ուրեք եկեղե
ցիք պայծառացեալք ի ձեռն ճշմարիտ բացափայլ խոստա
վանութեան Հարցն սրբոց 7. և եկեղեցւոյ մանկունք՝ աւուր
և աննհնգ կաթամբ աստուածային 7 բանիւն սնեալք և անե
ցեալք 9 փասագարդեալք շքեղանային, որչափ եկեղեցւոյ
պսակն կենդանի էր յաշխարհի բարեպաշտ բազաւորն թեւ
դոս. քանզի խրատեալ և վարժեալ էր ողորդաբանն բանի
հաստայ սրբոց հարցն, և ամենայն բարեձն. կարգօք. և՝
զի բազում են բազաւորին գովասանական բանք, ի բազմոյ
հետորից իմաստանց գրով քոյեալ յիշատակ:

1. Փ. յայնչում:

2. Փ. թուեսցի գիտել:

3. Փ. Արդ զկնի:

4. Փ. դասնայ իշարաւնէ
յիշ որ յիշ քաղաք ի ժողո
վելոց եպիսկոպոսացն:

5. Փ. և զատանձինն հա
ստա:

6. Փ. վարդապետեն:

7. Փ. որոց, անանդեալ
հաստան հաստատորիսն առ
նոյր:

8. Փ. աստուածայնոյն:

9. Փ. այլ զի առաջի կայր
աշխարհի զմեծ և զանմխի
րար սուգն տեսանել վասն մե
ղաց. զկնի սուղ ինչ ժամանա
կի երանելին կիտրեղ հրաժա
րեալ ի կենաց՝ առ իշր տերն
հասաներ. զհանդիսիցն յերկ
րի փոռացեալ ժառանգել ըզ
պսակ ի փաստ ամենասուրբ էր
որորդոքեան Հաւոր և Սրդոյ
և Հոգոյն սրբոյ, այժմ և միշտ
և յաշիտեանս յաշիտենից. ա
մեն: (վերջ փելքսեանի ըն
ծայուած թղթին):

Այս և յաջորդ տողերն,
որով կը սկսի թէ ողորդ գովա
սանութեան ներմուծումն՝ Աբ

րահմաւ թղթին մէջ, յե
րիւրուած է Սոկրատայ (ըստ
Մեծին) ի Արդ. իսկ ըստ Փոք
րին՝ ձեռք զլիւսում տրուած
տեղեկութեան վրայ. բայց ա
ւելի մաքուր, շարաքանու
թեամբ. որուն Համար և նստ
բազրուած խօսքերն այնքան
աչքի զարնող կերպով կը տար
բերին Սոկրատի յետագայ քո
ւքերէն. «Եւ բազումք ի վերայ
այսպիսի եղելոցս ստեղծանէին
թագաւորին բարեբաղդութեան
ի գովութիւն պատուի և փա
ռաց»: Ուստի եթէ Փոքր Սոկրա
տի խմբագիրն եղած ըլլար բա
նաբաղ Աբրահամ Մամիկոնեա
նի թղթի սոյն մօտին, պէտք է
որ վերայիշեալ ենթագծուած տա
ղերն և անոյնութեամբ արտադր
րած ըլլար անկէ. ապա ուրեք
հետեւութիւնն յայանի է: Այս
այսպէս լինելով Հանդերձ՝ զոր
մանք է տեսնել, որ Փոքր Սոկ
րատայ խմբագիրն՝ ձկն զլի
ւսում, - ուր կը խօսուի եփեռե
ռի ժողովի մասին, - խոստորելով
Մեծ Սոկրատէն՝ յանկարծ Աբ
րահմաւ թղթի առաջին մա
սէն տեղի մի մէջ բերած է (յէլ

* Այլ ես զթագաւորին գո-
վասանոտրիան ոչ պանուհեալ
բանիւ, այլ ճշմարտութեամբ
զեղեալս թագաւորին պատ-
մել յօժարիմ. քանզի լուեալ
զեղեալսն զայնքան բարեացն
զեղեալսն՝ և ծածկել վնաս ոչ
սակաւ վարկանիւմ, և պատ-
մել շահ մեծ լսողացն: Եւ
արդ ի սակաւուց որքան է՝
ձառեմ, զի զամենայն ասել
ոչ է հնար, որ յերեւելիս և
յաներևոյթան էր զարդարեալ
բարի գործովք, ի ժննդենեկ
մինչև ի վախճան: Եւ զի ի
բագաւորական գահոյս էր
ծնեալ և սնեալ փառաշք և
պատուով, ոչ ըստ այնմ ու-
նէր գոռողութիւն կամ ամ-
բարտաւանութիւն. այլ էր
բազմը խորհրդովք՝ առ վայ-

Բայց ես ոչ զթագաւորին
ստեղծական պանուհեալ բա-
նիւ՝ զգերագնացոտրիան կա-
միւմ ասնել, որոյ գովոտրիանն
ոչ ի մարդկանեկ միայն էր,
այլ և յԱստուծոյ: Վասն որոյ
ես պարզ բանիւ և՝ ճշմար-
տութեամբ զեղեալսն թա-
գաւորին յիշատակել յաւ-
ժարիմ, զի լսել զայնքան
զեղեալ բարեացն զեղեալսն որ
յետ մերն ոչ սակաւ վնաս³
վարկանիւմ⁴. և պատմել՝
շահ մեծ է լսողացն: Եւ արդ
սակաւուց որքան է ձառեւ-
ցոտք⁵, ոչ զամենայն ասել,
զի ոչ է հնար՝ որ յերեւելիս
և յաներևոյթս էր յարդա-
րեալ բարի գործովք, ի ծնն-
դենէն մինչև ցվախճան. և
զի ի բագաւորոտրեան ծնեալ

839) Նետտորի մուտրութեան
նկատմամբ, որ յունին մէջ ևս
չկայ: Արդ՝ այս բանս ցոյց
կու տայ մեզ, թէ ինչպէս Սոկ-
րատայ թարգմանութիւնն աւել-
ի հին է քան Աբրահամու
թուղթը, այսպէս այլ վերջինս
հնազոյն է քան Փոքր Սոկ-
րատի մէջ ներմուծուած յա-
ւելուածներն, և թէ այդ յա-
ւելուածները միայն կարելի է
է դարու Փիլ. Տիրակացւոյն
ընծայել, և ոչ Սոկրատի թարգ-
մանութիւնը:

* Աստի մինչև վերջ Փոքր
Սոկրատի հետնոյնապէս կ'ըն-
թանայ, որուն համեմատու-
թիւնը կը դնենք առընթեր-

ըստ մեր մատենագարանի Գ.
օրինակին, որ է մեծադիր հին
բալորդիւր, և ժԳ դարուն վեր-
ջերը գրուած է կամ ժԳ ին-
ովիզը, նշանակելով անոր
ստորին լուսանցքի վերայ Ա և
Գ օրինակներու ինչ ինչ տար-
բերութիւնները: Իսկ Աբրահա-
մու թղթին Սոկրատէն ունեւ-
ցած տարբերութիւնները, ինչ-
պէս և վերջնոյս կը նօտրագը-
րենք, զգալի ընելու համար:

1. Ա. Գ. օր. բանիւ զգովոտ-

րիան գերագնացութեան:

2. չունին:

3. վնաս:

4. վարկանիւմ.

5. ձառեմ:

րաբերումն մեղաց , և խո-
նարհ քան զխոնարհս ի մարդ-
կանէ երեւեալ : Ողջախոհ ,
մաքուր մարմնով , մաքուր և
հոգեով և մտաւք . յամուսնու-
թիւն ոչ կամաւ եկեալ , այլ
ի ծնողացն բռնադատեալ :
Իմաստուն բանիւ , խորհրդ
դական մտաւք , բարեխորհ ,
անյիշանար , և ոչ չարայուչ
առ մեծամեծս և փոքունս .
վասն զի և զհանդէս պտղոցն
կարծիս տալով զփորձ իրացն
հեզութեանն զարմանս : Եւ
այնքան էր ժուժկալ ի սա-
ռամանիս և ի ջերմ , և յամե-
նայն դժնդակ պատահմունսն ,
որպէս զի ոչ ոք ի մարդկա-
նէ հաւատարէր նմա . զի ան-
պարտելի էր ըստ ամենայնի ,
որ զաւրութեան ի վերայ բե-
րեն քոչոռքիսն ձանձրոտքեան
հոգւոյ և մարմնոյ :

Եւ զպահս քարոզեալս և
կեղեցոյ՝ պնդութեամբ յար-
դարէր , մանաւանդ զքառաս-

և սնեալ պատռոյ և փա-
ռաւք¹ ոչ² ըստ այնմ աւ-
նէր գոռոզութիւն կամ աւ-
պարտաւանութիւն³ , այլ էր
բարձր խորհրդովք՝ առ ի
վայրաբերումն⁴ մեղաց , և խո-
նարհ քան զխոնարհս ի մարդ-
կանէ երեւեալ : Ողջախոհ , մա-
քուր մտաւք , մաքուր և մաքուր
նով . և յամուսնութիւն ոչ
կամաւ եկեալ , այլ ի ծնո-
ղացն բռնադատեալ : Իմաս-
տուն բանիւ , խորհրդական
մտաւք , բարեխորհ , անյիշա-
չար և ոչ չարայուչ առ մեծա-
մեծս և փոքունս . վասն զի
և հանդիպողացն կարծիս տալ
զփորձ⁵ իրացն հեզութեանն
զարմանս : Եւ այնքան⁶ ժուժ-
կալ ի սառնամանիս⁷ և ի
ջերմ , և յամենայն դժնդակ
պատահմունսն , որպէս զի ոչ
ոք ի մարդկանէ տեսեր նմա .
զի անպարտելի էր ըստ ա-
մենայնի , որք զաշտոտքիսն
ի վերայ բերեն քոչոռքեան⁸
ձանձրոտքիսն հոգւոյ և մար-
մնոյ⁹ :

Եւ զպահս քարոզեալս և
կեղեցոյ¹⁰ պնդութեամբ յար-
դարէր , մանաւանդ զքառաս-

1. փառաւքն :
2. ոչինչ :
3. անբարտաւանութիւն :
4. վայր բերումն :
5. փորձ իրացն :
6. այնքան էր :

7. ժուժկալիս առ ամենե-
սեան :
8. ի քոչոռքիսն ձանձրո-
տքեան :
9. Ա. մարմնոյ :
10. Ա. Գ. եկեղեցոյ :

ՔՈՒՂԹ ԱՐՐ.

ՓՈՔՐ ՍՈԿ.

ներորդս սրբոյ Զատկին, և զուրբաթ և զորեքշաբաթ, անլուծանելի՝ չոր հացիւ և աղիւ և ջրով զպարտսն վճարելով զամենայն աւուրս կենաց իւրոց, և ո՛չ յումեքէ խրատուութեան զորեքեայ, որք աւուրինադրէին նմա զլուծումն ձիւրոյ և գինոյ: Այլ և զընտանիս Թագաւորութեան որպէս զճգնաւորացն յարմարէր կարգաւորութիւն, յաստուածայինսն խոկալով միշտ ի տոռէ և ի գիշերի: Եւ էր ընթերցասէր, մինչ զի զաստուածային գիրս ի բերան առնալ պատժէր առ ի յանդիմանութիւն և ի խրատ արդարութեան հաւատոյ և վարուց և կարգաց եկեղեցոյ. զի յամենայնի էր Հանճարեղ. իսկ Հանդիպողաց եպիսկոպոսաց պատկառանաւք և երկիւղածութեամբ խառնէր ընդ նոսա ի գրոց. նոյնպէս ընդ քահանայս և ընդ ծերոց ճգնաւորաց, և սեղի տայր յամենեցունց ասացելոցն: Եւ ժողովէր՝ զամենայն գիրս սրբոցն առաւել քան զՊտղոմէոս Եղբայրասէրն յառաջագոյն:

ներորդս¹ սրբոյ զատկին և զուրբաթ և զորեքշաբաթ անլուծանելի չոր հացիւ և աղիւ և ջրով ընդ երեկոս² զպէտսն վճարէր զամենայն աւուրս կենաց իւրոց³. և ոչ յումեքէ զորեքեայ և խառնութեան, որք աւուրինադրէին նմա զլուծումս գինոյ և ձիւրոյ: Այլ և զընդանիս⁴ Թագաւորութեան որպէս զճգնաւորացն յարդարէր զկարգաւորութիւն: Վասն զի այնպէս առտնին զպաշտոնն՝ ըստ եկեղեցոյ Սատուոյ յարկներ երկիւղածութեամբ, յաստուածայինսն⁵ խոկալով ի տոռէ և ի գիշերի: Եւ էր ընթերցասէր, մինչ զի զաստուածային գիրս ի բերան առնալ պատմէր՝ առ ի յանդիմանութիւն և ի խրատ արդարութեան հաւատոն⁶ և վարուց և կարգաց եկեղեցոյ: Զի յամենայնի էր Հանճարեղ. իսկ Հանդիպողաց եպիսկոպոսացն պատկառանաւք և ակնածութեամբ⁷ ընդ նոսա խառնէր ի գրոց. նոյնպէս և ի⁸ քահանայից և ընդ ծերոց և ընդ ճգնաւորաց, և տեղի տայր ամենեցուն ասացելոցն: Եւ ժողովէր զամենայն գիրս սրբոցն առաւել քան զՊտղո-

1 զքառասներորդ:

2 ընդ երեկոյս:

3 ջուրին:

4 զընտանիս:

5 յաստուածայինսն միշտ:

6 հաւատոյ:

7 ակնածելութեամբ:

8 ընդ:

Իսկ զանոնակալութիւնն նորա ղ պատմեացէ՝ որ քան զամենայն մարդոյ գերականցեալ էր: Ոչ միայն բանիւս և մըտաւք էր յայստսիկ կատարեալ, այլ և արդեամբք շնորհատոյ պարգևաց: Եւ առ կարաւորեալս ողորմութեամբ որպէս զի այնպէս ըստ գաւառաց և քաղաքաց պատրաստեաց զտեղիս նոցա և զպէտոս, զի և ոչ ուստեք նոցա խնդիր, բայց հանապազորդ աղաւթք նոցա առ Աստուած՝ վասն թագաւորին և աշխարհի լինիցի. և զի ոչ էր տեսանել մուրացիկ ի ժամանակին, այլ և ըստ Արիստոտելի համախոհութեանցն ասացեալ՝ աստուածաւորան ձանց, զոր ձեռն գործոց իմաստութիւն ունելով բարկութեան և սրտմտութեան և դանկութեան գեղեցկապէս հրահանգից: Եւ ոչ մի ինչ յանիրաւացն գրեցաւ, այլ ի բարիս շարժումն՝ որ առ Աստուած է. զի ոչ քե ետես զնա ի սրտմտութեան լիեալ կամ ի բարկութիւն շարժեալ, այլ և ոչ ի զգաստութենէն ի ցան.

մէոս¹ զեղբայրասէրն յառաջագոյն:

Իսկ զանոնակալութիւնն նորա ղ պատմեացէ, որ քան զամենայն մարդոյ գերազանցեալ. ոչ միայն բանիւս² և մտաւք էր յայստսիկ կատարեալ, այլ և արդեամբք ըստ³ շնորհատոյ պարգևացն, և առ կարաւորեալս⁴ ողորմութեամբ, որպէս զի այնպէս ըստ գաւառաց և քաղաքաց պատրաստեաց զտեղիս նոցա և զպէտոս, զի և ոչ ուստեք նոցա խնդիր, բայց հանապազորդ աղաւթք նոցա առ Աստուած վասն թագաւորի և վասն աշխարհի⁵: Եւ զի ոչ էր տեսանել մուրացիկ ի ժամանակին. և ըստ Արիստոտելի համախոհութեանցն ասացեալ՝ աստուածաւորան ձանցն, զոր ի ձեռն գործոց անգ իմաստութեան ունելով բարկութեան, սրտմտութեան և ցանկութեան գեղեցկապէս հրահանգացն: Եւ ոչ⁶ մի ինչ յանիրաւացն զգեցաւ⁷, այլ ի բարիս զշարժումն որ առ Աստուած է. զի և ոչ քե ետես զնա ի սրտմտութեան լիեալ⁸ և ի բարկութիւն շարժեալ, այլ և

1. Ա. Պտղոմէոս զեղբայրսէրն:

2. Ա. Դ. բանիւս:

3. չունի:

4. Ա. կատարեալս:

5. Ա. Գ. աշխարհի լինի:

6. Ք մի:

7. յանիրաւացն ցնդեցաւ:

8. չեալ:

ԹՈՒՂԹ ԱԲՐ.

ՓՈՔՐ ՍՈԿ.

կութիւն. և զի էր ամբիծ հոգւով և մարմնով: Երբեմն ոտնոտն ի պատուաւորացն հարցեալ, եթէ ընդէր և ոչ զմի ոք յանիրաւաց մահոռ վճարես երբեք. և նա ստէ. Երանի՛ թէ հնար էր և զվախճանեալսն ի կեանս փոխել. զի ո՛չ, առէ, մեծ ինչ է մարդ սպանանել, զի անկար է մարդոյ զմիանգամ սպանեալն, եթէ զղաճացի, կենդանացուցանել իրրև զԱստուած. զի Աստուծոյ միայն է զայս առնել, կենդանացուցանել և սպանանել, հարկանել և բժշկել: Եւ զայս հաստատարար իմն ասէր ուղղել, որպէս թէ արժանի ոք ինչ գործեր մահու և հրամայէր տանել ի մահ, յաղթեալ ի մարդասիրութենէն՝ վերակուել դարձեալ հրամայէր. այլ և զպատիժն ներելով առնէր՝ ըստ մեղանացն: Եւ ըստ ամենայնի թարեպաշտեալ, որպէս զի զամենայն գտնեսեալս պատըւով և սիրով ընդունէր և մեծարէր, և տրաւք յուղարկէր.

ո՛չ ի զգաստութենէն ի ցանկութիւն. և զի էր անբիծ հոգւով և մարմնով: Եւ՝ երբեմն ոտնոտն ի պատուաւորացն հարցեալ, թէ ընդէր և ո՛չ զմի ոք յանիրաւաց երբեք մահոռս վճարես. և նա ստէ. Երանի՛ թէ հնար էր զվախճանեալսն ի կեանս փոփոխել: Զի ո՛չ, առէ մեծ ինչ է մարդ սպանանել, զի անկար է մարդոյ զմիանգամ սպանեալսն, եթէ զղաճացի, դարձեալ կենդանացուցանել որպէս զԱստուած. զի Աստուծոյ միայն է իշխանութիւն զայս առնել, կենդանացուցանել և սպանանել, հարկանել և բժշկել: Զայս հաստատարար իմն ասէր ուղղեալ, որպէս եթէ ոք երբեք արժանի գործել ինչ մահու, և հրամայէր տանել ի մահ, յաղթեալ ի մարդասիրութենէն՝ վերակուելոյ՝³ դարձեալ հրաման եղանկ. այլ և զպատիժս՝⁴ ներելով առնէր ըստ մեղանաց: Ոյսպէս էր ամենաբարիս Թեոդոս * ըստ

1. Ա. Գ. չուենին:

2. մարդոյ միանգամ:

3. Ա. ի վերայ կուել:

4. Ա. Գ. պատիժսն:

* Ա. Գ. օրինակներն ունին հետեւեալ հապուածք. «Եր երբեմն յորս ի նմանումն թէաարունի ի կոտանդնուպօլիս կատարելով նորա տօն ուրախութեան, զսէր ամբոխն դժնդակ զազանութեամբ. իսկ

զմինն ի վարժիցն (Ա. օր. վարժիցն) երկանելոցն մարտնչել (Ա. խոստովանութեամբ) առ ուղղափառուն իսկ թագաւորն առ նոսա առէ. Ո՛չ գիտէք զի մեք մարդասիրաբար սովորեցաք տեսանել. և լուեալ զայսուսիկ ամբոխին, այնուհետեւ ի մարդասիրութիւն խրատեալք, ըստ թագաւորին և »:

առաւելապէս և սքանչելապէս իւր խոնարհութեամբն՝ զորս գիտէր յերկիւղածութեան և ի սրբութեան վաշելիացեալ ի Հանոյան Աստուծոյ: Որ զի Քերբոնի եպիսկոպոսն առաքինի յոյժ, ի Կոստանդնուպալիս վախճանեալ, առնոյր զմազեղէն զգեստ նորա զաղտեղեալ, և զգենոյր զայն ի մերկոց ի ծածուկ. և սիրեցեալ զայն, պիսի զգեստ ունել մինչև ցար մահուան իւրոյ, ո՛չ ումեք յայտ արարեալ զխարազնազգեստն:

Այլ վասն աղաւթից զինչ պարտ է ասել, որ եւթն անգամ յաւուրն զԱստուած աւրհնէր, և ի մէջ գիշերի յառնէր՝ խոստովան լինել առ Տէր՝ վասն իրաւանց և արդարութեան նորա, նախանձեալ ընդ Դաւթի՝ նորին սաղմոսերգութեամբ և նորին նմանութեամբ՝ արտասուաւք ահա խառնեալ սիրովն որ առ Աստուած: Այլ և միշտ փափագաղ էր Քրիստոսի փրկական խորհրդեանն, որ լուսաւորէ զմիտս և զխորհուրդս:

ամենայն քարեպաշտեալ¹. որպէս զի զամենայն տեսեալսն պատուով և սիրով ընդունէր և մեծատրուիք² յաշարկեալք. և առաւել սքանչելապէս իւր խոնարհութեամբն, զորս գիտէր յերկիւղածութեան և³ սրբութեան վաշելեալ ի Հանոյան Աստուծոյ: Որպէս զի⁴ Քերբոնի եպիսկոպոս⁵ առաքինոյ ի Կոստանդնուպալիս վախճանեալ, առնոյր զմազեղէն սգեստ նորա զաղտեղեալ, և զգենոյր զայն ի մերկոց⁶ ի ծածուկ. և սիրեցեալ զայն պիսի սգեստ ունել մինչև ցար մահուան⁷ իւրոյ. ո՛չ ումեք յայտ արարեալ զխարազնայսգեստն:

Այլ վասն աղաւթից զԲնչ պարտ է ասել, որ եւթն անգամ յաւուրն աշրհներ զԱստուած. ի մէջ գիշերի յառնէր խոստովան լինել առ Տէր Աստուած՝ վասն իրաւանց և արդարութեան, նախանձեալ ընդ Դաւթի՝ նորին սաղմոսերգութեամբ, և նորին նմանութեամբ արտասուաւք, ահիշ խառնեալ սիրովն որ առ Աստուած յաշարսն: Այլ և միշտ փափագող էր Քրիստոսի փրկական խորհրդեանն, որ լուս-

1. Ա. Գ. քարեպաշտեալք:
2. մեծարեք տրուիք յաշարկեալ:
3. և ի:
4. Գ. Գրեքրոնի:

5. Ա. Գ. եպիսկոպոսի առաքինոյ:
6. ի մերկոց:
7. մահոյ:

ԹՈՒՂԹ ԱՐՐ.

ՓՈՐՐ ՍՈԿ.

և զի ո՛չ կայր ի բացեայ առանց պատճառի իրիք և տկարութեան մարմնոյ: Եւ ի հաղորդելն սրբազոյն և վեհագոյն էր խորհրդովն, յերկրէ մտացն համբառնալով ի վերագոյնսն լեալ ի Քրիստոս Յիսուս: Առնէր և խրախնանութիւնս պատուաւորաց և մեծամեծաց Հոռովմայեցւոց ի դէպ ժամու և ընթերաց. և ո՛չ վարկպարագի ըստ մեծատանն յանդիմանութեան, որքան աւելորդացն է զեղիութիւն, կերակուր և ընկերի և դիւական խնոյք, այլ որքան հարկատրացն է ի պատահեալս ըստ պատուոյ և մեծարանաց, զոր նա զեղեցկապէս յարդարէր՝ ըստ Թագաւորութեանն: Ոչ ըստ Որփեայ դիւական աղանդոյն, և կամ ըստ այլոց արուեստականաց Հնչմանց երգոց և պոսնկական բանից, որ և զկարծրացեալ ոգիս շարժէ ի միտս վատթարացն. այլ աստուածային յարդարանալ և Հոգևոր վայելչութեամբ առնալակս կերակրոց և ընկերաց, երգել զերգս տեառն ի լսելիս, քաջայարմար ըստ տաւնից և ժամանակաց, որ

աւարտէ զմիտս և զխորհուրդս. և զի ո՛չ կայր ի բացեայ¹ առանց պատճառի իրաց² և տկարութեան մարմնո: Չի և ի հաղորդելն սրբազոյն և վեհագոյն էր հաշտտովն, ի յերկրէ մտացն համբառնալով ի վերագոյնսն լինալ ի Քրիստոս Յիսուս: Առնէր և խրախնանութիւնս պատուաւորաց և մեծամեծաց Հոռովմայեցւոց ի դէպ ժամու մաշոյ³ ընթերաց. ո՛չ վարկպարագի ըստ մեծատանն յանդիմանութեան, որքան աւելորդացն է զեղիութեան, կերակուր և ընկերի և դիւական խնոյք, այլ որքան⁴ ի հարկատրացն պատահեալս ըստ պատուոյ և մեծարանաց, զոր նայ (զեղեցկապէս յարդարէր ըստ Թագաւորութեանն: Ոչ ըստ⁵) Որփայ դիւական աղանդոյն և կամ ըստ այլոց արուեստականաց Հնչմանց երգոց և պոսնկաց բանից, որ զկարծրացեալ ոգիս շարժէ ի միտս վատթարացն. այլ աստուածային յարդարանալ և Հոգևոր վայելչութեամբ, առնալակս կերակրոց և ընկերաց, երգել զերգս Տեառն ի լսելիս ժողովրդեանն⁶, քա-

1. Ա. Գ. օր. կար ի բացէ:
2. իրիք:
3. մաշոյ.
4. որ:
5. հարկատրացն է:

6. պատուոյ:
7. Գ. չաւնի փակադէ մէջ եղած բառերը:
8. Ա. Գ. օր. չաւնի:

զամենայն անձինս շարժէր ի բարեխորհոյքան առաքելութեան: Ո՛չ միայն զԱստուծոյ առաքել աշխատող զայս առնէր, այլ և զամենեւցուն կամս ողջ պահէր:

Այսպէս էր նորա բարեացն կատարած, երանելին ի բազմապէս՝ բարեւերն Թէոդոս. որոյ գովոյթիւն յերկինս յերկարէ որ կայն և մնայն: Էր երբեմն երկարաձմեռն, և հարկաւորեալ ի պատուաւորացն երանել յասպարէզն ըստ սովորութեան թագաւորոց, և ի հարկէ երանէր յասպարէզն և անդէն ի վերայ Յորա տառափս սաստիկ ձեան, և դժընդականայր սաստկոյթեամբ ձմեռն, մինչև անյոյս լինել իշխանացն յազդոյն ապրել: Յայնժամ թագաւորն Թէոդոս զիւր կամս և զսէրն՝ որ առ Աստուծոյ՝ յայտնէր ամենեւցուն, զի ի ձեռն քարոզաց հրամայեաց ձայնել ամենեւցուն զի միաբան յաղաքս կայցեն առ Աստուծոյ, զի անցուցէ զձմեռն բարկութեան ըստ մեծի ողորմութեան իւրոյ, զի մի՛ վնասեցուք ի

ջայարմար ըստ խորհրդածուրեանն տաւնից և ժամանակաց, որ զամենեւցուն՝ անձինս շարժէր ի բարեխորհոյքան առաքելութեան. ո՛չ միայն զԱստուծոյ առաքել զայս առնէր, այլ և զամենեւցուն կամս ողջ պահէր:

Այսպէս էր նորա բարեացն կատարուան³, երանելի թագաւորն⁴ Թէոդոս, որոյ գովոյթիւն յԱստուծոյ առնէ յերկրէ, և ի յերկրիս՝ որ կան և մնան: Էր երբեմն կառաւմեռն, և հարկաւորեալ ի պատուաւորացն երանել յասպարէզն ըստ սովորութեան թագաւորացն, և ի հարկէ երանէր յասպարէզն. և անդէն գայր ի վերայ նոցա տառափ⁵ սաստիկ ձեան, և դժնդականայր խիստ ձմեռն, մինչև անյոյս լինել ամենայն իշխանացն, և հաւատից ապրել: Յայնժամ երանելին Թէոդոս զիւր կամս, որպէս ունէր⁶ զսէրն առ Աստուծոյ եցոյց և յայտնի արար ամենեւցուն. զի ի ձեռն քարոզաց հրամայեաց ձայնել ամենեւցուն, զի կեցցեն⁷ յաղաքս առ Աստուծոյ՝ զի⁸ անցուցէ զձմեռն բարկութեան⁸ ըստ

1. Գ. Ժամանաց:

2. Գ. զամենեւցուն զանձինս, Ա. ամենեւցուն զանձինս:

3. Ա. Գ. կատարած:

4. Երանելին ի թագաւորս:

5. տառափք:

6. որպէս ունէր առ Աստուծոյ զսէրն՝ եցոյց

7. կայցեն:

8. խստոքեան:

բարկութենէն Աստուծոյ: Այս պիտիք ասացեալք ի թագաւորէն և ի քարոզացն Համաձայնութեամբ, որք յասպարիզին էին Հանդերձ թագաւորան, արհնութիւն ի բարձունս և խնդրուածս առ երկնաշոր քաղաքն առնէին, և ամենայն քաղաքն մի եկեղեցի լինէր յաշրճնոթիւնս Աստուծոյ. և թագաւորն ի մէջ անցեալ Հանդիսաւոր աղաթիւք, և ի յուսոյն ոչ վրիպեցաւ: Չիանդէն վաղվաղակի փոխէր տարաքի ձեանն՝ յանձրն, և դառնաշունչ աւդն՝ ի Հարաւ ջերմ, և ձմեռն լինէր գարուն առժամայն: Յայտոսիկ առաւել զարմանալի ցուցաւ թագաւորն, և ընդ ամենայն երկիր պատմեցաւ այս սքանչելիք որ յԱստուծոյ ցուցաւ: Այսպէս երևեցաւ քաղաքին սերն որ առ Աստուծոյ. ապա ի ձեռն քարազաց հրամայէր ձայնել ամենեցուն, զեկեղեցիս Աստուծոյ յարդարել: ի փառս ամենասուրբ Երրորդութեանն յաշտեանս յաշտեանից. «ամեն»։—

մեծի ողորմութեան իւրոյ, զի մի փնասեցուք ի բարկութենէն Աստուծոյ: Այս պիտիք ասացեալք¹ ի թագաւորէն և ի քարոզացն Համաձայնութեանց², որք յասպարիզին էին Հանդերձ թագաւորան, արհնութիւն ի բարձունս և խնդրուածս յերկնաշոր քաղաքն առնէին. և ամենայն քաղաքն մի եկեղեցիս³ լինէր յաշրճնոթիւնս⁴ Աստուծոյ. և թագաւորն ի մէջ եղաց Հանդիսաւոր աղաթիւք, և ի յուսոյն ոչ վրիպեցաւ: Եւ դէն վաղվաղակի փոխէր տարաքի՝ յանձրն, և դառնաշունչ աւդն՝ ի Հարաւ ջերմ, և ձմեռն լինէր գարուն առժամայն: Յայտոսիկ առաւել զարմանալի յԱստուծոյ ցուցաւ թագաւորն, և ընդ ամենայն երկիր պատմեցաւ այս սքանչելիք որ ցուցաւ⁵: Իսկ երբ երբեք պատերազմ շարժէր, ըստ Դաշթի քաղաքի յԱստուած յոսացեալ Թեոդոս քաղաքին, յԱստուած ապաշինեալ և⁶ վանքը զպատերազմունսն միշտ յաղորդեամբ⁷, շնորհս ոռնելով աստեղ աղաւ.

1. Գ. ասեցեալք:

2. Ա. Գ. համաձայնութեամբ:

3. Ա. Գ. օր. մի եկեղեցի:

4. Եւրհիմութիւնս և յաղաւթքն Աստուծոյ:

5. Ա. օր. որ յԱստուծոյ

ցուցաւ. Գ. որ ցուցաւ յԱստուծոյ:

6. Ա. Գ. չաւին:

7. Ա. զյաղորդութեանն. Գ. օր. զյաղթութիւն:

ԹՈՒՂԹ ԱԲՐ.

ՓՈՔՐ ՍՈԿ.

բիւշքն զինեառ¹ վաներ, քանզի:
 երբայնով որ³ զպարսկական
 պատերազմն պարտեալ՝ եւս
 զխաղաղութիւն ի նոսալ⁴. —

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բարեխաւութեամբ քրիստոսապսակ Թագաւորիմ Թէոդոսի և
 սուրբ Բայրապետացմ որ ի մի վայր զունարեցամ վասմ ու.
 զափառ Բաւատոյն, ողորմեցի Քրիստոս Աստուած Տիրացու
 եպիսկոպոսի Բարեղըսուր իմոյ և ուսուցչի, և մորիմ Բարազա.
 տի Առաքելի և ձեզ լսողացդ:

1. Ա. Գ. զինեառն վառեր:
 2. քան բէ երկաթով:

3. որ և:
 4. ի նոսալ:

ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Թղթիս առաջին մասի, այն է Փիլոքսենոսի ընծայուած Եփեսոսի ժողովի պատմութեան հետ եղած համեմատութիւններէն ակներև տեսանք նախ, որ այնքան տարբերութիւններ կան երկուստեք, որքան են բառք և նախադասութիւնք: Բ. Է՛լ գրչագիրն, այն է Է Հաաքոռմն՝ ըստ ամենայնի գրէթէ Համաձայն կ'ընթանայ Աբրահամու Թղթի բնագրին, այն է ԺՊ հին ճառընտրի հետ, և միշտ կը տարաձայնի Փիլոքսենոսին ընծայուած Թղթի բնագրէն, այսինք է Յովհ. Կոլոսիկի հին գրչագրէն: Պ. Բ ճառընտրին, յորում Թուղթս, ինչպէս տեսանք, ո՛չ Փիլոքսենոսի և ո՛չ այլ Աբրահամու մակագրուած է, այլ պարզապէս՝ Պատմադրիան վասն ժողովոյն Եփեսոսի և զՆեստորէ, որ եղև առ Թեոդոսիոս, մերթ միոյն կը Համաձայնի և մերթ միւսին, և յաճախակի երկուքին ընթերցուածներն ի մի ձուլելով՝ մի մարմին կամ շարագրութիւն կազմած է: Գ. դիտելու կարևոր կէտ մ'է և այս, որ թէ Փիլոքսենոսի և թէ Աբրահամու Թղթին մէջ Եփեսոսի ժողովոյն և պատմութեան թելը կը յանդի յանձին բարեպաշտ Թէոդոսի՝ Դաղմատիոսի հետ ունեցած արարուածով, և Թէոդոսի ձեռքով կը գտնէ եկեղեցին իւր խաղաղութիւնը և ուղղափառ հաւատն՝ իւր պաշտպանութիւնը, ցորչափ նա կենդանի է: Արդ, կեղծ Փիլոքսենոս երբ իւր և ընդհանուր պատմութեան այս ամենահաստատ եղելութիւնը թողած, յանկարծ իւր վերջաբանին մէջ խօսքը կը դարձնէ Կիւրդի վերայ, և: անոր մահուան ողբովը կ'աւարտէ Եփեսոսի պատմութիւնը, իբր թէ նորա երկիւղէն և ոչ՝ թէ Թէոդոսի իշխանակսն սաստէն լուծ ըլլան հերետիկոսք հալածելէ զուղղափառս, այս պարագայս իսկ բաւական է կասկածելի ընելու անոր հարազատութիւնը, եթէ չլինէր անոր մեր Կոմիտաս կաթողիկոսին հետ ենթադրուած և հակաժամանակագրական յարաբերութեան կեղծիքը: Այո, արդարև, այս կետով որչափ որ կասկածելի է մէկ կողմէն Փիլոքսենոս, նոյնքան ևս հարազատութեան վստահութիւն կը ներշնչէ մեզ Աբրահամու Թուղթն, որ Համաձայն իւր պատմութեան և Սոկրատայ կը շարունակէ հաւատոյ պաշտպան և պսակ եղող բարեպաշտ կայսեր գովասանութիւնն ևս, և անով կ'աւարտէ զայն: Արդ, նախընթացներուն հետ՝ այս պարագաներս

ևս բալ ի նկատի առած՝ դարձեալ նոյն եզրակացութեան
կը յանդիմնէր, թէ գրութիւնս Արրահամու հարազատ գոր-
է. և թէ յետ ժամանակաց մեզ անծանօթ՝ բայց ճարտա-
րագրիչ եկեղեցական մի, — գուցէ Յակոբիկեան, — կրօնական
շահերու կամ կուսակցական ձկտումով՝ վեր ի վայր ընելու
այդ թղթի շարաքանութեան կարգը, իբրև մի նոր թարգ-
մանութիւն ուղած է ներկայացնել զայն միաբնակ Փիլո-
սոնոսի՝ առ Կոմիտաս կաթողիկոս ուղղած ասորերէն թղթի
մի։ Այո՛, նա ոչ միայն յետևաւ փոխած է իւր առի-
ւունեցած թղթի բառերու ընդհանուր շարքն և կարգը, զո-
յայտնապէս տեսանք մեր համեմատութեանց ամէն մի քո-
լափոխում, այլ և հնարած է անոր նոր մակագրութիւնը
ինչպէս ցոյց կու տան « ի խնդրոյ կոմիտասայ կաթողիկոսի
Հայոց » կեղծյաւելուածն, և յառաջաբանն և վերջաբանը։ Գէթ
յառաջաբանի համար կարելի ըսել, թէ առած ըլլայ նոյն
իսկ Փիլոսոնոսի առ այլ և այլս գրած նամակներէն միոյն
Արրահամու թղթի այս մասին հարազատութեան և աւելի
հին լինելուն, քան Սոկրատայ վերջին խմբագրութեան, ա-
պացոյցը կը գտնենք նոյն իսկ Փոքր Սոկրատայ ձԿԱ գլխում,
յէջ 659. զի հոս նետորի մոլորութեան հատուածն, որ
կը պակսի յոյն բնագրին և նոյն իսկ Մեծ Սոկրատի թարգ-
մանութեան մէջ, Արրահամու թղթէն առնուած է, գրէ՛թէ
բառ առ բառ։

Գալով Արրահամու թղթի երկրորդ մասին, տեսանք որ
քան որ երկու օրինակներն, այսինքն են ժԳ ձառնտիրի
և է Հաաառաւը, հազիւ ուրեք կամ ոչինչ կը զանազանին
իրարմէ, սակայն մեծապէս կը տարբերին Սոկրատէն,
այսինչ կամ այն օրինակաց համեմատ։ Տեսանք դարձեալ, որ
այն ահագին տարբերութեանց գէթ մի մասն աննշան սխա-
լագրութիւններ են, զորս կը ներկայացընեն էջմիածնի տպա-
գրութեան մէջ ներկայացող օրինակներն և վանացս Սո-
կրատայ Դ օրինակն. և թէ մեր Ա և Գ օրինակներու ու-
ղիղ ընթերցուածովք այդ տարբերութիւնները կը սրբագրուին
ըստ մասին, և Արրահամու թղթի ներկայացուցիչներուն
հետ համաձայնութեան կուգան։ Բ. Բիւզանդիոնի թէա-
րոնի մէջ Թէոդոսի ներկայութեամբ հանդիպած դէպքի
յիշատակութիւնն, որ Սոկրատայ հրատարակութեան մէջ,
յէջ 622, կը կանխէ անմիջապէս Քերրոնի առաքինի եպիս-
կոպոսի մասին աւանդուած վէպը, որուն մականգէն զգեստը
կը զգենու բարեպաշտ կայսրն։ Արդ, այս փոքրիկ հատը-
ւածին ուրախալի գիւտը մէկ կողմէն նոյնպէս մեր Ա և
Գ օրինակներուն մէջ, և միւս կողմէն, այլ անոր բացակա-
յութիւնն Արրահամու թղթի երկու օրինակաց մեջ՝ յայտնի

սպացոյց է, թէ այդ հատուածն անդուստ ի վերուստ կը գակսէր Արրահամու թղթի մէջ, և կը գտնուէր միայն Լոկրատայ քով: Եւ որ զարմանալին է՝ մեր յիշեալ օրինակաց մէջ յիշեալ հատուածին «յորս ի նմանումն» բաւերը՝ Մեծ Սոկրատին համաձայն են աւելի: Այս հատուածէս իսկ կարեմք այժմ եզրակացնել, թէ Թէոդոսի գովասանութիւնը Սոկրատէն միայն առած է Արրահամ Մամիկոնէից եպիսկոպոսն, և ոչ թէ վերջնոյս թղթէն անցած է Սոկրատի խմբագրութեան մէջ, ինչպէս կ'ենթադրէ Նորայր: Եւ յիշաւի, այս բանիս երկու հաստատուն կողմաններ կան, նախ որ Սոկրատի մեր օրինակներն, ինչպէս և Էջմիածնի տպագիրն, յիշեալ հատուածէն վերջ՝ դարձեալ կը շարունակեն Քերրոնի եպիսկոպոսի և Թէոդոսի պատմութեան ընթացքը, համաձայն Արրահամու թղթին: Բ. Այն ինչ Արրահամ խոտորելով մեծ Սոկրատէն՝ տարբեր խօսքերով կը կնքէ Թէոդոսի գովասանութիւնը, փոքրին խմբագիրը կը շարունակէ զայն համաձայն Մեծ Սոկրատի ԻԲ զլխոյն, մինչև Յովհաննէս բռնաւորի հանդէս գալը: Արդ, Արրահամու քով ինչպէս Թէոդոսի գովասանութեան ներմուծման նախաբանին, այսպէս այլ վերջաւորութեան փոփոխութիւնն՝ հանդերձ կրճատմամբ՝ լաւ հասկանալի բան է. իսկ Փոքր Սոկրատի խմբագիրը չէր կարող Արրահամէն առած լինել յիշեալ հատուածը, որ անոր թղթին մէջ գոյութիւն չունէր: Ուրեմն, Փոքր Սոկրատը՝ մեծէն առած է զայն, առանց ուրիշ աղբեր:

